

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije

Glavan, Mirna

Master's thesis / Diplomski rad

2013

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:268281>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-04-17**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

DIGITALNI AKADEMSKI ARHIVI I REPOZITORIJ

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku
Filozofski fakultet
Diplomski studij hrvatskog jezika i književnosti i povijesti

Mirna Glavan

Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije
Diplomski rad

Mentor: izv.prof.dr.sc.Boško Marijan

Osijek, 2013.

Sadržaj

1. Uvod	1
2. Jugoslavija nakon smrti Josipa Broza Tita.....	3
2.1. Ekonomska kriza.....	4
2.2. Hrvatska u poslijetitovskom razdoblju	7
3. Izbijanje albanskog nacionalnog pokreta	9
3.1. Počeci nemira	9
3.2. Korijeni i uzroci albanske pobune	10
3.3. Posljedice demonstracija.....	11
4. Memorandum SANU	13
5. Pojava Slobodana Miloševića na političkoj sceni federativne Jugoslavije	16
5.1. Godina 1988. i <i>Jogurt revolucija</i>	18
5.2. <i>Događanja naroda</i> u Srbiji i ostalim republikama.....	19
5.3. Miloševićovo viđenje srpske države	22
5.4. Četrnaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije	23
6. SFRJ i njezin obrambeni sustav.....	24
6.1. Organizacija JNA i brojno stanje 1990. godine	25
6.2. Osamostaljivanje JNA	25
7. Višestranačje	27
7.1. Osnivanje prve srpske političke stranke u Hrvatskoj.....	27
7.2. Razoružanje Teritorijalne obrane	29
7.3. Prvi višestranački izbori	30
7.4. Prvi višestranački Sabor.....	33
7.5. Osamostaljenje Republike Hrvatske.....	34
8. Popis literature	36
9. Popis izvora.....	37
9.1. Objavljeni izvori	37
10. Popis priloga	37

Sažetak

Diplomski rad pod nazivom *Raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije* podijeljen je u jedanaest poglavlja. Svako je poglavlje tematski zasebna i logička cjelina, ali se razvijaju kronološki u razdoblju od smrti Josipa Broza Tita, u svibnju 1980.godine, do prvog zasjedanja Sabora Republike Hrvatske, u svibnju 1990.godine. Poglavlja su, radi lakšeg razumijevanja tijeka događanja, podijeljena na potpoglavlja. Nakon početnih poglavlja (*Sažetak* i *Uvod*), rad sam započela političkim i ekonomskim stanjem u SFRJ nakon Titove smrti. Drugo poglavlje obrađuje temu albanskog nacionalnog pokreta koji je ujedno bio vidljivi početak raspada spomenute države. Treće poglavlje rada govori o Memorandumu Srpske akademije znanosti i umjetnosti, a sljedeće o pojavi Slobodana Miloševića, njegovoj politici i viđenju jugoslavenske države. Nadalje, posebno sam obradila obrambeni sustav SFRJ i ulogu Jugoslavenske narodne armije u političkim zbivanjima krajem osamdesetih i početkom devedesetih godina dvadesetog stoljeća. Posljednje poglavlje govori o pojavi višestranačja na području bivše SFRJ te o putu Republike Hrvatske do osamostaljenja. Kroz cijeli rad, kako bi što vjernije prikazala napisano, nalaze se prilozi u obliku slika i tablica. Na kraju, kako bi svi podaci mogli biti provjereni, navela sam popis literature.

Ključne riječi: Socijalistička Federativna Republika Jugoslavija, Slobodan Milošević, višestranačje, HDZ

1. Uvod

Ovaj diplomski rad prikazuje stanje u socijalističkoj Jugoslaviji u posljednjem desetljeću njezina postojanja. Cilj rada jest ukazati na brojna neslaganja i probleme koji se javljaju u međusobnim odnosima njezinih republika - članica. Također, naglasak je na prilikama u Socijalističkoj Federativnoj Republici Hrvatskoj (SFRH) i okolnostima koje su dovele do njezina odcjepljenja od Jugoslavije. Rad ima šest poglavlja, od kojih je svako podijeljeno na nekoliko potpoglavlja. Koncipiran je tako da kronološki prati zbivanja od smrti Josipa Broza Tita do prvog zasjedanja Sabora, 30. svibnja 1990. godine.

Na početku rada osvrnula sam se na prilike u Jugoslaviji neposredno nakon Titove smrti. Cilj je ovog poglavlja ukazati na probleme kojima je započeo raspad Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije (SFRJ). Prvo je poglavlje podijeljeno na dva potpoglavlja koja prikazuju ekonomsku krizu, gospodarske odnose među republikama te gospodarsko i demografsko stanje u Hrvatskoj. Nadalje, slijedi poglavlje pod nazivom *Izbijanje albanskog nacionalnog pokreta* koje je podijeljeno na tri potpoglavlja koja opisuju izbijanje nemira, uzroke koji su doveli do demonstracija te posljedice albanske pobune. Cilj je prikazati nemire na Kosovu 1981. godine kao prve odlučnije korake u borbi jugoslavenskih naroda protiv srpskog centralizma, kao i odnos Srbije prema ostalom, u ovom slučaju albanskom, nesrpskom stanovništvu. U poglavlju *Memorandum SANU* detaljnije sam obradila središnju misao dokumenta i naglasila kako je program Memoranduma zapravo politika koju je, nekoliko mjeseci kasnije, primijenio srpski političar Slobodan Milošević prilikom stvaranja ideje o srpskoj nacionalnoj državi. Slijedi poglavlje u kojem sam obradila ključne trenutke u političkom i društvenom životu republika, osobito SFRH, a koji su naposljetku doveli do težnje za samostalnošću. Spomenuto poglavlje odnosi se na Slobodana Miloševića te njegovu politiku koja je imala samo jedan cilj, pokoriti sve nesrpske narode i stvoriti visokocentraliziranu državu u kojoj bi srpski entitet bio dominantan, a povijesne granice ostalih republika Federacije nepovratno izbrisane. Detaljnije obrađujem neke događaje, poput mitinga istine, Jogurt revolucije te ukidanja autonomije pokrajina. Također, naglasak je i na ličnosti Slobodana Miloševića kao osobe koja je zagovarala poremećenu ideologiju nacionalne dominacije srpskog naroda i koja je glavni krivac za buduće događaje, Domovinski rat te napadanje hrvatskih i bosanskohercegovačkih granica. Poglavlje koje slijedi, *SFRJ i njezin obrambeni sustav*, nadovezuje se na prethodno, a cilj navedenog poglavlja bio je ukazati na činjenicu da je Jugoslavenska narodna armija postala srpska vojska koja je bila vrlo važan faktor u nadolazećem Domovinskom ratu. Posljednje poglavlje obrađuje pojavu

višestranačja na hrvatskom teritoriju, prve višestranačke izbore, pobjedu Hrvatske demokratske zajednice (HDZ) te konstituiranje prvog višestranačkog Sabora. Cilj je ovog poglavlja prikazati da upravo 30. svibnja 1990.godine, na dan kada je održana prva sjednica Sabora, započinje život neovisne i demokratske Republike Hrvatske. Naposljetku, ukratko sam prikazala najvažnije datume u stvaranju neovisne Republike Hrvatske do 8.listopada 1991.godine kada je Hrvatski Sabor donio odluku o raskidu svih državnopravnih veza Republike Hrvatske s ostalim republikama i pokrajinama SFRJ.

Rad je upotpunjen tablicama i fotografijama koje vjerno nadopunjuju napisani tekst.

2. Jugoslavija nakon smrti Josipa Broza Tita

U suvremenoj nacionalnoj povijesti važno je istaknuti nekoliko godina za koje možemo tvrditi kako su bile prekretnice u političkom i društvenom životu hrvatskoga naroda. Prilikom periodizacije, uz 1941., 1971. i 1974., svakako se 1980. godina treba naglasiti kao kraj starog i početak novog razdoblja u razvoju Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, čija je i Republika Hrvatska, tada Socijalistička Republika Hrvatska, bila članica. Josip Broz Tito umro je u Ljubljani 4. svibnja 1980. godine u 88. godini života. Titova je smrt bila prekretnica koja je pokazala da sustav koji ovisi o jednom čovjeku ne može biti dobar. Bio je osoba oko koje se koncentrirala sva moć Jugoslavije. Pravog nasljednika nije imao, jer je po njegovoj smrti vrhovna vlast prešla na Predsjedništvo u kojem je sjedilo osam političara različitih mišljenja i ambicija. Nužne se promjene u sustavu nisu mogle provesti, jer su zahtijevale kompliciranu proceduru i republički sporazum, za što vladajuća birokracija nije imala sposobnosti. U Titovu je sustavu oduzeta demokratska mogućnost slobodnog izražavanja pluralnih ideja i interesa. Takvo uskraćivanje pokazalo se kobnim ponajviše u slučaju nacionalnih osjećaja, jer je njihovo potiranje vodilo razvoju ekstremnog nacionalizma.¹

Nakon Titove smrti, najveći je problem bio što komunističku diktaturu nisu zamijenile građanske demokracije, već demokracije s nacionalnim predznakom. Tijekom 45 godina, brojna javnost nije bila upoznata s negativnom stranom vladanja Josipa Broza Tita. Tako se, nakon njegove smrti, prešlo iz jednog ekstrema – iznimnog veličanja, u drugi – omalovažavanje. To je također posljedica nepostojanja objektivne historiografije koja je, u vrijeme kada je Tito bio predsjednik SFRJ, bila pod snažnim komunističkim režimom.²

Titov prvi suradnik, tvorac svih ustava Jugoslavije, glavni autor Programa Saveza Komunističke Jugoslavije i član Predsjedništva SFRJ, Edvard Kardelj umro je početkom 1979. godine. Pokazat će se da prethodno najavljene reforme nisu uspjele i da će u idućem razdoblju brojni političari i intelektualci raspravljati o temeljima države. Nekoliko godina poslije, 1983. godine, umro je i Vladimir Bakarić koji je 40 godina bio na vodećem položaju u Hrvatskoj, drugoj po veličini republici Jugoslavije. Nakon smrti Josipa Broza Tita 1980., Bakarić je postao najutjecajnija politička figura u Jugoslaviji. Nakon Bakarićeve smrti 1983., u Jugoslaviji više

---

¹Goldstein, Ivo, *Povijest Hrvatske 1945-2011.* (2.svezak), Split 2011., str.348.-350.

²Nemet, Dražen, *Povijesni mitovi o Josipu Brozu Titu kao sredstvo manipulacije narodima na prostoru bivše SFRJ, Pro tempore - časopis studenata povijesti*, br.3, Zagreb 2006., str.3.

nije bilo političara s takvim iskustvom i autoritetom, koji bi mogao voditi visoko decentralizirani jugoslavenski sustav.³

Dakle, u razdoblju od 1979. do 1983. godine Jugoslavija je ostala bez tri političara na vodećim položajima u Federaciji. Nestalo je političara s autoritetom koji su dugi niz godina vodili društveni, kulturni i politički život čitave SFRJ i time je cjelokupni federacijski sustav bio ugrožen.

2.1. Ekonomska kriza

Tip društva koji se u Jugoslaviji oblikovao četrdeset godina (od početka revolucije 1941. do 1980. godine) teško se može odrediti tradicionalnim kategorijama društvenih znanosti. Nije neobično da se neka politička ili društvena pojava različito tumačila u pojedinim sredinama. Ključni elementi navedenog problema svakako su nacionalna, kulturna i vjerska raznolikost koja uvjetuje postojanje i tumačenje potpuno suprotnih sudova o odnosima u Jugoslaviji. Osamdesetih se više nije spominjala parola *bratstvo i jedinstvo*, već je zamijenjena terminom *zajedništvo*. Ustav iz 1974. godine nalagao je da se sve važne odluke na saveznoj razini donose dogovorom republičkih delegacija, a one su se, kako su osamdesete prolazile, mogle dogovoriti o sve manje stvari iako su svi sudionici u procesu odlučivanja pripadali jednoj partiji. Najčešće se događalo da u manjini ostane slovenska delegacija ili delegacije Slovenije i Hrvatske.⁴

Odnosi među narodnostima Jugoslavije osamdesetih godina vidno su se razlikovali ne samo od odnosa koji su među njima vladali u Kraljevini Jugoslaviji 1918.-41., nego i od odnosa koji su vladali od 1945. do sredine šezdesetih pa i do kraja sedamdesetih godina. Za 35 godina mira državna se organizacija Jugoslavije temeljito izmijenila. Od visokocentralizirane savezne države koja je osiguravala ravnopravnost narodima, Jugoslavija je postala federacija u kojoj su republike po brojnim obilježjima samostalnije nego neke formalno samostalne države. Ipak, ulogom Josipa Broza Tita, poticao se internacionalizam koji je isključivao nacionalizam. Titovom smrću nestao je posljednji nadsocijalistički politički subjekt. Republike i pokrajine samostalno su određivale razvojnu politiku, formirale državne organe i politička rukovodstva.⁵

Opstanak općejugoslavenskog zajedništva ovisio je o stvaranju općejugoslavenskog pokreta - političkog pokreta koji je bio ukorijenjen u svim narodima Jugoslavije. Iako se problemi javljaju još dok je Josip Broz Tito bio živ, nakon njegove smrti jača kritika koje u

---

³Goldstein, I., *Povijest Hrvatske 1945.-2011.* (2.svezak), str.348.-350.

⁴Goldstein, I., *Povijest Hrvatske 1945.-2011.* (2.svezak), str.77.

⁵Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, Zagreb 1985., str.144.

njegovo vrijeme nije smjelo biti. Još krajem šezdesetih godina *jugoslavenska sinteza* počinje pokazivati svoje slabosti, jer su društveni procesi u republikama i pokrajinama Jugoslavije preuzeli jasnija regionalna i nacionalna obilježja. Proces osamostaljivanja republika i pokrajina ostvario se prvo u ekonomiji. U razvojnom pogledu republike i pokrajine postale su prilično suverene. U brojnim se analizama pokazivalo kako je trgovinska razmjena među jugoslavenskim republikama manja nego s inozemstvom. Ipak, unatoč visokom stupnju samostalnosti u odnosu na prijašnje razdoblje, Federacija je zadržala određivanje uvjeta privređivanja kao i raznih administrativnih ovlasti za poslovanje.⁶

Decentralizacija i umnožavanje centara moći pojačali su konflikte u društvu, pa i među republikama. Iako su republike već imale velike ovlasti, 1976.godine dobile su pravo utvrđivanja deviznih bilanci, praveći obračune kao da su samostalne države. Sredinom sedamdesetih krenuo je najveći investicijski val u povijesti Jugoslavije. Gospodarski je rast bio visok oko 5,6%, a svaka se republika ponašala kao da će dug vratiti ona druga. Republike su podizale zajmove, a naplata je išla Federaciji. S velikim zaduživanjem prva je krenula Srbija, kad je savezni ministar Petar Kostić, bez znanja vlade, uzeo milijardu dolara za željezaru Smederevo. Za Srbijom su krenule sve ostale republike. Cijene su se udvostručavale svaki mjesec. Sve navedeno uzrokovalo je pogoršanje prilika u zemlji. Najjasniji pokazatelji ozbiljne gospodarske krize bili su inflacija i golemi inozemni dug, pogoršan naglim skokom vrijednosti dolara. Iako je kriza trajala već neko vrijeme, tek godinu dana nakon Titove smrti osnovana je komisija pod vodstvom Slovenca Sergeja Kraighera, predsjednika Predsjedništva SFRJ, u koju je pozvano oko 300 političara i znanstvenika da predlože rješenje. Komisija je 1983.godine objavila *Polazne osnove Dugoročnog programa ekonomske stabilizacije*. Zaključeno je već poznato: visoka inflacija, veća potrošnja od ostvarenog dohotka, prekomjerno zaduživanje u inozemstvu, nenadzirane investicije, pad produktivnosti rada, nestašica robe i visoka nezaposlenost. Objavljivanjem programa počelo se govoriti o *ekonomskoj krizi*, a ne više o *ozbiljnim teškoćama*. Ipak, riječi o političkoj krizi, koja je također bila vidljiva, još nije bilo. Novi korak bilo je ubrzo priznanje da je ipak u krizi funkcioniranje političkog sustava, ali još uvijek se nije utvrdilo da je politički sustav problematičan. Dakle, početkom osamdesetih godina došlo je do velikih poremećaja u ekonomskom životu zemlje. Savezna je vlada devalvirala dinar za oko 30% kako bi stimulirala izvoz, a poskupila uvoz kao odgovor na katastrofalni trgovinski deficit i goleme otplate dugova. Devalvacije će se redati jedna za drugom do raspada Jugoslavije. Indikator vrlo niske izvozne snage privrede jest podatak da je krajem 1970-ih, točnije 1978., izvoz po glavi

---

⁶Bilandžić, D., *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, str.18.-23.

stanovnika bio je svega 259 USD, dok je u Grčkoj bio 362, u Španjolskoj 358, Italiji 987, Austriji 1 628 USD. Krah ekonomske politike bio je trenutak da se napusti monotipno vlasništvo i autarkična razvojna politika, te da za započne s pluralizmom vlasništva koje je Jugoslaviju trebalo uvesti u svjetsko tržište.⁷

Godine 1983. održan je Dvanaesti kongres SKJ, prvi nakon Titove smrti, na kojem je pokrenuta partijska rasprava za preokret političkog smjera. „Iako se na tom partijskom kongresu postiglo malo ili ništa, pokazala se nesposobnost centra, a to je naravno dodatno ohrabrilo republičke i pokrajinske elite da ignoriraju opomene koje su iz njega dolazile.“⁸ Kriza se rješavala na razne načine, uglavnom reprogramiranjem ili odgađanjem otplate dugova te proizvodnjom novca. Predsjednici vlada, suprotno praksi prethodnih razdoblja, brzo su se smjenjivali. Milka Planinc spomenuta je dužnost izvršavala od 1982. do 1986. godine. Pokušala je sa socijalizacijom dugova, tečajnom i kamatnom politikom i restrikcijama. Njezina je vlada dijelila bonove stanovništvu kojima se nastojala uvesti pravedna potrošnja. Dinar je u to vrijeme postao bezvrijedan. Razvio se *gospodarski nacionalizam* koji je podijelio jugoslavensko tržište. Reforme koje je poduzela Milka Planinc zaustavljene su 1985. godine, a u SKJ prevladala je struja koja je u tržišnom gospodarstvu vidjela uzrok nepovoljnog položaja nerazvijenih republika. Na čelo vlade 1986. dolazi Branko Mikulić, bosanski Hrvat, koji je do 1988. državu pokušao izvući iz krize programiranom stabilizacijom. Nakon što su od Mikulićeve vlade zahtijevali da administrativnom preraspodjelom dohotka očuva postojeće stanje između razvijenih i nerazvijenih republika i pokrajina, spomenuta je vlada, prva u socijalističkoj Jugoslaviji, dala kolektivnu ostavku. Zamijenio ga je Ante Marković, gospodarstvenik i političar iz Hrvatske, koji je ubrzo pokrenuo nove reforme. Namjeravao je uvesti ravnopravnost svih oblika vlasništva, a najviše određivanjem vlasnika društvene imovine, uvođenjem tržišta kapitala i rada, umjesto odgovorne ekonomije, društvenog planiranja, kreditnog odnosa i monopola na radno mjesto. Osim toga odlučio je uspostaviti pravnu državu podjelom vlasti na zakonodavnu, izvršnu i sudsku. Navedene reforme otvarale su put pluralizmu vlasništva, ali nisu predviđjele politički pluralizam. Njihov temelj činilo je uvjerenje da gospodarske reforme mogu riješiti političke i nacionalne probleme. Međutim, početkom devedesetih jugoslavensko tržište više nije djelovalo kao cjelina na koju se mogu primjeniti navedene reforme kako bi se gospodarsko i političko stanje stabiliziralo.⁹

---

⁷ Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Zagreb 1999., str. 715.-718.

⁸ Ramet P., Sabrina, *Balkanski Babilon*, Zagreb 2005., str. 34.

⁹ Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Zagreb 2006., str. 489.-498.

2.2. Hrvatska u poslijetitovskom razdoblju

Hrvatska je na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine završila razdoblje industrijalizacije i svrstala se u srednje razvijene zemlje, ali nije postala moderno industrijsko društvo jer se industrije nisu povezale u industrijski sustav. Nakon Titove smrti, Hrvatskom je i dalje, još tri godine, *vladao* Bakarić. Bio je svjestan krize Jugoslavije i njezina režima, a velikosrpski nacionalizam trajno je smatrao najopasnijom politikom za mir u Jugoslaviji. Bakarić je predlagao da Hrvatska treba graditi savez sa Slovenijom u koji treba privući i Bosnu i Hercegovinu, ali i Vojvodinu za koju je tvrdio da se neće lako *predati* Beogradu.¹⁰

Za gospodarske odnose u Jugoslaviji postoje suprotstavljena mišljenja o tome tko je koga iskorištavao i na koji način. Svaka od šest jugoslavenskih republika i dvije pokrajine povremeno su isticale da su iskorištavane i da je sustav postavljen protiv njihovih interesa. Mnogi su političari i znanstvenici proučavali ovaj problem, a razlikuju se prema ocjenama jesu li ili nisu postojali nepravедni odnosi unutar Jugoslavije. Glavna je podjela u Jugoslaviji bila na razvijene i nerazvijene republike i pokrajine. Među razvijenima bile su Hrvatska, Slovenija, Vojvodina i Srbija, a nerazvijene Bosna i Hercegovina, Crna Gora, Makedonija i Kosovo.¹¹

Jakov Sirotković, hrvatski ekonomist i političar, proučavao je hrvatsko gospodarstvo i njegov položaj u Jugoslaviji. Njegova istraživanja pokazuju da je Hrvatska od 1945. do 1990. imala sporiji gospodarski razvoj, nego što su omogućavali njezini potencijali, i to ne samo zbog prelijevanja sredstava u druge republike i za opće savezne potrebe, nego i zbog cjelokupnog funkcioniranja sustava. Prelijevanje sredstava iz razvijenijih područja, a pretežno iz Hrvatske, u manje razvijena područja, ali i u užu Srbiju, obavljalo se kratkoročnim kreditnim plasmanima i zaduženjima u inozemstvu.¹²

Naime, Sirotković tvrdi da se čak 55% vrijednosti društvenoga proizvoda iz Hrvatske izvozilo u druge jugoslavenske republike, a samo je 25% odlazilo u ostali svijet. Spomenuta nepravda prema Hrvatskoj pojačana je činjenicom da se izvoz nije odvijao ravnopravno. Ovisio je o antitržišnim kriterijima koji su općenito štetili hrvatskom gospodarstvu.¹³

Podaci iz 1981. kazuju da je Hrvatska bila republika s najnižim demografskim porastom. Osim iseljavanja uzrokovanog političkim razlozima, razlog tome treba tražiti u urbanizaciji, profesionalnim ambicijama žena, problemima sa stanovanjem i čuvanjem djece, ali i padu

---

¹⁰Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.743.-744.

¹¹Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str.506.-507.

¹²Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str.506.-511.

¹³Strčić, Petar, Pouke Jakova Sirotkovića o gospodarskim uzrocima raspada SFR Jugoslavije i velikosrpske agresije na Hrvatsku, *Problemi sjevernog Jadrana*, br.9, Zadar 2009., str. 5.

standarda. U demografskom smislu Jugoslaviju je slabila isprepletenost različitih nacionalnosti i slaba etička kohezija, raspršenost Srba i nešto manje Hrvata, nagli rast Albanaca i nedovoljan rast Hrvata. Prema statističkim podacima Hrvatska je u federativnoj Jugoslaviji ostvarila znatan napredak i od slabo razvijene agrarne zemlje sa zaostalom industrijom postala je srednje razvijena industrijska zemlja. Industrija je postala dominantna u strukturi ukupne proizvodnje. Visok je rast ostvaren i u trgovini i prometu, dok se poljoprivreda razvijala skromnije. Hrvatska je bila vrlo neujednačeno razvijena. Oko tri najveća hrvatska grada, Zagreba, Splita i Rijeke, stvorila su se gospodarski najjača područja. Od tog pravila odudara samo Osijek, koji se, unatoč tome što je po broju stanovnika bio četvrti hrvatski grad po veličini, prema gospodarskom razvoju našao iza Siska. Jedna od najboljih grana hrvatskog gospodarstva bio je turizam. Broj turističkih postelja, turista i noćenja rastao je strelovitom brzinom.¹⁴

Vrlo je važno napomenuti kako je u Hrvatskoj uvijek potican federalizam. Nijedna značajna politička snaga u Hrvatskoj nikada nije prihvaćala centralističko-unitarističku ideologiju. Niti najžešći protivnici hrvatskog separatizma nisu stajali na pozicijama negiranja republika iako su podržavali socijalistički centralizam.¹⁵

Proučavajući popise stanovništva vidljiv je pad broja Hrvata u Jugoslaviji. Prema popisima stanovništva postotak Hrvata bio je 1948.godine 24,0%, a 1981. pao je na 19,8%. Važno je napomenuti da se u popisima 1971. i 1981. gospodarska emigracija vodila kao stalno stanovništvo u zemlji, što ne pokazuje pravu sliku stanja. Godine 1981. od svih Hrvata u Jugoslaviji, njih 78% živjelo je u Hrvatskoj, 17,1% u Bosni i Hercegovini, 2,5% u Vojvodini, 1,3% u Sloveniji, a u drugim dijelovima Jugoslavije 1%. Za buduća događanja u federativnoj Jugoslaviji važno je napomenuti da je jedna četvrtina Srba u Hrvatskoj živjela u općinama gdje su imali većinu. Od ukupno 115 općina u Hrvatskoj, imali su većinu u 15 općina. Srbi su imali veliku međurepubličku pokretljivost, za razliku od Hrvata, koji su bili pokretljiviji prema inozemstvu.¹⁶

Tablica (*Prilog 1*) jasno objašnjava činjenicu zašto je srpska pobuna, kojom se označava početak Domovinskog rata, započela u navedenim gradovima. Nacionalna struktura u Kninu otkriva velike promjene, pa za razliku od udjela Hrvata, broj Srba u Kninu naglo raste od šezdesetih godina nadalje. Razlika između hrvatskog i srpskog naroda očituje se u činjenici da su se Hrvati selili prema većim gradovima, dok su Srbi, osim u velike gradove, sa sela stizali i u manje gradove u kojima je srpsko stanovništvo već bilo ili je postajalo većinsko. Osim

---

¹⁴Isto, str.527.-536.

¹⁵Bilandžić, D., *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, str.145.

¹⁶Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str.524.-538.

spomenute međurepubličke pokretljivosti, nema znanstvenog objašnjenja od kuda tako velike razlike prema nacionalnoj pripadnosti.

3. Izbijanje albanskog nacionalnog pokreta

3.1. Počeci nemira

U proljeće 1981.godine, nepunih godinu dana poslije Titove smrti, izbili su nemiri u obliku demonstracija u glavnom gradu Kosova, Prištini i u gotovo svim većim mjestima na Kosovu. Glavna je politička parola u demonstracijama, u kojima su uglavnom sudjelovali studenti, bila *Kosovo-Republika*. Nemiri su izbili na sveučilištu u Prištini čijih je 20 000 studenata činilo 10% stanovništva Prištine. Demonstracije iz 1981.godine nisu bile prve u povijesti Prištinskog sveučilišta. Dana 27.studenog 1968.godine albanski su se studenti također okupili sa zahtjevima da Kosovo postane republika, ali su se mirno razišli idući dan, kada su u Prištinu došle jedinice JNA.

Rukovodstva Saveza komunista Kosova, SR Srbije i Jugoslavije ocijenila su nemire 1981. na Kosovu kao kontrarevolucionarni iredentističko – nacionalistički pokušaj stvaranja etnički čiste albanske republike u sastavu jugoslavenske federacije s perspektivom sjedinjenja s Albanijom na osnovi prava koje po Ustavu iz 1974.godine imaju jugoslavenske republike. Tako zamišljena albanska republika obuhvatila bi i dijelove SR Makedonije i SR Crne Gore, nastanjene albanskim stanovništvom (njih oko 1,700.000).¹⁷

Politika rukovodstva Kosova, koja se uglavnom orijentirala na fondove federacije za razvoj, naglašavala je nedovoljnu pomoć Jugoslavije. Uputili su protestno pismo Predsjedništvu SFRJ i Predsjedništvu CK SKJ u kojem su izrazili nezadovoljstvo trenutnim stanjem te naglasili da će protestom i nezadovoljstvom ići u javnost.¹⁸

Nemiri su, prema literaturi navedenoj na kraju rada, počeli 11.ožujka i uz povremene prekide trajali do travnja iste godine. Nisu uspjeli, prvenstveno zbog intervencija JNA koju, prema kasnijim tvrdnjama njezinih pripadnika, nemiri nisu iznenadili. Godinu dana prije, Jugoslavija je zbog sovjetske intervencije u Afganistanu procijenila da joj prijeti opasnost od susjednih komunističkih država. JNA je pojačala snage na jugoistočnom bojištu prema Bugarskoj, kao i prema Albaniji, iako Albanija nije bila članica Varšavskog pakta. Na području

---

¹⁷Bilandžić, D., *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, str.70.

¹⁸Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.728.

Kosova osnovan je 52. korpus čije je sjedište bilo u Prištini. Nakon što su albanske demonstracije počele, JNA je intervenirala jer su pokrajinske snage sigurnosti zakazale.¹⁹

Ivo Banac u knjizi *Raspad Jugoslavije* razdoblje od 1981.do 1989. naziva *kosovskom fazom* te tvrdi da su komunisti Srbije u protestima kosovskih Albanaca našli izliku za rušenje Ustava iz 1974.godine. Navodi da je u čistki smijenjeno kosovsko partijsko vodstvo na čelu s Mahmutom Bakallijem, no rasprava je o položaju Kosova unutar Srbije bila aktualna do raspada SFRJ. Beogradski je tisak preuveličavao navodno nasilje albanske većine nad Srbima u toj pokrajini. Tijekom demonstracija, prvi je puta, u srpskim optužbama o namjerama Albanaca, upotrijebljen izraz *etničko čišćenje*.²⁰

Demonstarcije su se ubrzo pretvorile u sukobe s policijom, a kako nemiri nisu slabili, intervenirala je i vojska. Proglašeno je izvanredno stanje koje je potrajalo tri mjeseca, a u sukobima je poginulo desetak Albanaca.²¹

3.2. Korijeni i uzroci albanske pobune

Već krajem Titove epohe ni Albanci ni Srbi nisu bili zadovoljni situacijom koja je vladala u pokrajini. Albanci su bili ogorčeni činjenicom da podaci o gospodarskoj proizvodnji pokazuju kako pokrajina u usporedbi s jugoslavenskim prosjekom tone sve dublje u neimaštinu, unatoč partijskom uvjeravanju da se životni standard i gospodarstvo pokrajine moraju približiti jugoslavenskom prosjeku.²²

Pobuna na Kosovu iznenadila je ne samo jugoslavensku javnost nego i političke vrhove republika. Političari i povjesničari demonstracije su objašnjavali kroz ideju o nastanku samostalne albanske države. Tvrdili su da se kod većine balkanskih zemalja proteklih stotinjak godina javila želja za stvaranjem samostalnih država koje su, vrlo često, prelazile dotadašnje granice. Istovremeno je Srbija nastojala potčiniti Albaniju svojim idejama, spriječiti formiranje vlastite države, kako bi dobila izlaz na more preko albanskog tla. Početkom osamdesetih godina dvadesetog stoljeća na Kosovu je formirana nova privredna i socijalna struktura. Udio poljoprivrednog stanovništva smanjen je s oko 80% pedesetih godina, na 36% osamdesetih. Industrijska je proizvodnja, u istom razdoblju, povećana 18 puta, svaki treći stanovnik bio je na školovanju, izgrađen je moderan radio-televizijski centar, osnovana je Akademija znanosti i

---

¹⁹Marijan, Davor, *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Zagreb 2008., str.73.

²⁰Banac, Ivo, *Raspad Jugoslavije*, Zagreb 2001., str.120.

²¹Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, Zagreb 1998., str.386.

²²Ramet P., S., *Balkanski Babilon*, str.356.

umjetnosti, a broj se zaposlenih povećao 4,7 puta. Najveći dio sredstava za razvoj dolazio je iz fondova Federacije. Od ukupnog iznosa saveznog fonda za nerazvijene 42,5% prima Kosovo, a ostalo su dijelile tri nedovoljno razvijene republike. Ipak, iako je Kosovo ostvarilo znatno veći napredak nego bilo koji dio Jugoslavije, zaostajanje Kosova povećavalo se. Posebno dugotrajan problem bila je velika stopa nezaposlenosti. U društvenom je sektoru bilo zaposleno samo 20% radno sposobnog stanovništva. „Problem Kosova pokušavao se rješavati političkim odlukama čiji je cilj bio spriječiti odvajanje Kosova od Srbije i Jugoslavije i povezati ga s ostatkom države kako bi se podrezala *moć birokratskih cenatara vlasti*. Srpsko rukovodstvo otvorilo je pitanje redefiniranja položaja autonomnih pokrajina u Srbiji, što je istodobno otvorilo i pitanje jugoslavenskoga federalizma.“²³

3.3. Posljedice demonstracija

Branko Petranović i Momčilo Zečević u tematskoj zbirci dokumenata o Jugoslaviji navode govor Lazara Mojsova, sekretara vanjskih poslova SFRJ i prvog predsjednika SKJ nakon Titove smrti, na Dvadesetoj sjednici CK SKJ, u kojem iznosi izvješće o stanju na Kosovu 1981.godine. Mojsov navodi da je neprijateljska akcija od samog početka imala kontrarevolucionarni karakter, zamišljena da se postupno širi i ugrozi osnove postojeće bratske zajednice – bratstvo i jedinstvo, ravnopravnost, ustavni poredak i samoupravljanje. Nadalje, tvrdi da je cilj bio rušenje ustavnog poretka i proglašavanje albanske republike. Tzv. neprijateljski centar rukovodio je akcijama na Kosovu i prodro je u redove školske i studentske omladine. Prema Mojsovu, vandalizam koji su Albanci spojili sa kontrarevolucionarnim elementima i materijalne štete koje su nanijeli pokazuju da se Srbija sukobila sa organiziranim neprijateljem.²⁴

Nakon gušenja nemira, organi sigurnosti (UDBA) uhitili su mnoge Albance. Prema sužbenim priopćenjima, otkrivena je tajna politička organizacija pod nazivom *Marksističko-lenjinistička partija Albanaca u Jugoslaviji*, koja je označena kao glavni inicijator nemira. Tvrdilo se da je organizacija identična partiji na vlasti u Albaniji pod vodstvom komunističkog lidera Envera Hodže. Kao cilj organizacije navodilo se ostvarenje etnički čiste albanske republike u okviru jugoslavenske federacije, ali s perspektivom sjedinjenja s Albanijom, na osnovi prava na samoodređenje do otcjepljenja (Ustav 1974.). Nemiri, koji su zahvatili cijelo Kosovo, uznemirili su i CK SKJ koji je donio dokument pod naslovom *Politička platforma za*

---

²³ Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.74.

²⁴ Petranović, Branko, Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918/1988 – tematska zbirka dokumenata*, Beograd 1988., str.1250.-1253.

akciju SKJ u razvoju socijalističkog samoupravljanja, bratstva i jedinstva i zajedništva na Kosovu. Uslijedila je organizirana kampanja i čistke sudionika i pristaša proalbanskog pokreta. Nakon nekog vremena situacija se smirila, ali je broj osuđenih, posebno studenata, učenika i intelektualaca bio velik.²⁵

Do srpnja 1983. godine vlasti su otkrile oko pedeset i pet ilegalnih grupa. Od travnja 1981. do rujna 1982. uhićeno je oko 700 osoba. Od tog broja, njih 320 je procesuirano na okružnim sudovima. Ugledni su Albanci razriješeni visokih dužnosti u pokrajinskom političkom životu, na sveučilištu i u medijima.²⁶

Antialbanska klima u Srbiji nije se smirivala. Ravnoteža srpskih i albanskih snaga bila je poljuljana te su borbe za prevlast na kosovskom teritoriju nastavljene. Dana 3. rujna 1987. godine, novak JNA albanske nacionalnosti Aziz Keljmendi ubio je četvoricu svojih kolega u vojarni JNA u srpskom gradu Paraćinu. Ubio je dva muslimana, jednog Hrvata i Srbina te potom počinio samoubojstvo. Slobodan Milošević, vojni vrh JNA i velikosrpska inteligencija prepoznali su u ovoj tragediji priliku za pokoravanje albanskog stanovništva u Jugoslaviji. Srpski su mediji, po nalogu vlasti, izveli psihološki utjecaj na stanovništvo cjelokupne federalne Jugoslavije. Širili su antialbansko raspoloženje iskoristivši tvrdnje vojnog vrha da je Keljmendi dio šire skupine Albanaca čija je zadaća bila započeti oružani ustanak kako bi Kosovo priključili Velikoj Albaniji. Cjelokupna atmosfera dovela je do napada na Albance i njihovu imovinu. U nekoliko su gradova zapaljeni njihovi ugostiteljski objekti, a zgrade u kojima su stanovali išarane su grafitima na kojima je pisalo *Smrt Šiptarima*. Režim je, na Kosovu, osjetno pojačao policijsku represiju prema Albancima i uvedena je zabrana javnog okupljanja. Albanci su činili 55% ukupnog broja političkih zatvorenika u Jugoslaviji. Od početka pobune 1981. godine do kraja osamdesetih godina, gotovo pola milijuna Albanaca s Kosova bilo je žrtvama policijskih napada. Dana 17. studenog 1988. godine, nakon brojnih pokušaja, Milošević uspijeva smijeniti partijsko čelništvo Kosova na čelu s Kagushom Jasharijem i Azemom Vllasijem.²⁷

Bez obzira na službene analize o stanju na Kosovu, nemiri su u toj pokrajini otkrili žarište teške političke krize. Spomenuta će se kriza u kasnijim analizama navoditi kao početak raspada federativne Jugoslavije. To je bio trenutak koji je pokazao slabosti SFRJ i ustvrdio da postoje brojna pitanja u kojima se republike ne slažu, a koja će, nekoliko godina poslije, dovesti do raspada Jugoslavije.

---

²⁵ Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.386.-387.

²⁶ Ramet P., S., *Balkanski Babilon*, str.356.

²⁷ Viro, Dušan, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, Zagreb 2007., str.40.-41.

4. Memorandum SANU

„Sve nacije nisu ravnopravne: srpska nacija, npr. nije dobila pravo na vlastitu državu. Delovi srpskog naroda koji u znatnom broju žive u drugim republikama, nemaju prava, za razliku od nacionalnih manjina, da se služe sa svojim jezikom i pismom, politički i kulturno se organizovati, zajednički razvijati jedinstvenu kulturu svoga naroda.... Ukoliko se rešenje ne pronade, posledice mogu biti višestruko štetne, ne samo po odnose u Hrvatskoj, već po čitavu Jugoslaviju.“ Navedeni tekst proglas je četničkog vođe Draže Mihailovića. Fragment je dokumenta Srpske akademije nauka i umetnosti pod nazivom *Memorandum o položaju srpskog naroda*.²⁸

Memorandum (Memorandum SANU), koji je napisalo šesnaest članova, objavljen je 24. rujna 1986.godine, u izvodima, u beogradskim *Večernjim novostima*. Tadašnji predsjednik Predsjedništva Ivan Stambolić nazvao ga je *rekvizitom za Jugoslaviju, zloslutnim znakom narastajućega nacionalizma, jer je najveću naciju u zemlji pretvorio u najopasniju*. U Memorandumu je istaknuta ugroženost egzistencije Srba, a navodi se kako im je osobito težak položaj na Kosovu i u Hrvatskoj. Tvrdi se kako su žrtve političke i gospodarske diskriminacije koju nad njima provode Hrvati i Slovenci još od Drugog svjetskog rata.²⁹

Sastavljen je iz dvaju dijelova. U prvom se govori o *Krizi jugoslavenske privrede i društva*, a u drugom o *Položaju Srbije i srpskog naroda*.³⁰

„Manje je poznato da Memorandum SANU – bar prema riječima njezinih članova – nikada nije bio dovršen. Rad je prekinut u rujnu 1986. kad je radna verzija toga važnoga dokumenta, pod sumnjivim okolnostima, dospjela u redakciju *Večernjih novosti*, tada najtiražnijih beogradskih novina.“³¹

Memorandum je prvi nacionalni program nastao u socijalističkoj Jugoslaviji izvan Saveza komunista. Početak Memoranduma seže u svibanj 1985.godine kada je SANU odlučio osnovati komisiju sa zadaćom da koordinira rad na nacrtu memoranduma o stanju u Jugoslaviji. Ugledni srpski znanstvenici i književnici korijen problema vidjeli su u prvenstvu nacionalnog nad klasnim interesom, što je posljedica uvjerenja SKJ da se revolucija mora osloniti na nacionalne pokrete. Memorandum je pozvao na reviziju ustava da bi Kosovo i Vojvodina ponovno postali sastavni dijelovi Srbije, a konfederalna načela izbačena iz ustava. U prošlosti su nesrpski nacionalni pokreti optuživali Jugoslaviju zbog dominacije Srba, a sada su srbijanski intelektualci

²⁸Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.29.

²⁹Rudolf, Davorin, *Rat koji nismo htjeli*, Zagreb 1999., str.47.-48.

³⁰Antić, Ljubomir, *Velikosrpski nacionalni programi*, Zagreb 2007., str.220.

³¹Valentić, Mirko, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, Zagreb 2010., str.60.

dovodili u pitanje Jugoslaviju, optužujući je za nepravde prema Srbiji. Autori su Memoranduma zacrtali jedan cilj i dva puta prema tome cilju. Prvo je bilo nastojanje da se uspostavi jedinstvena Srbija koja će se nametnuti Jugoslaviji i upravljati njome. Ako prvotni plan ne bude moguć, alternativni je bio povezivanje svih područja na kojima su živjeli Srbi, bez obzira na republičke granice, s dijelovima Hrvatske i s Bosnom i Hercegovinom.³²

U Memorandumu se otvoreno optužuje Josip Broz Tito da je namjerno slabio Srbiju i time podilazio ostalim članicama federacije. Optužuju se sve republike, osim Srbije, da razvijaju vlastite nacionalne identitete te im se zamjera što podupiru proteste Albanaca na Kosovu. Tvrdi se da je u Hrvatskoj na djelu program asimilacije, odnosno pohrvaćivanja Srba. Osnovna je misao Memoranduma da je srpski narod u Jugoslaviji neka vrsta primarnog entiteta koji ima niz prava koja nadilaze političke i zemljopisne podjele.³³

U prvom dijelu Memoranduma Hrvatska i Slovenija optužene su za udruženu zavjeru da bi se što dulje sačuvao podređeni položaj Srbije i srpskog naroda. Ta je zavjera iščitana iz protivljenja jedne i druge republike promjeni ustava iz 1974. i napuštanju njegovih rješenja za republike te širokih prava autonomnih pokrajina. Biti protiv oduzimanja ustavnih prava autonomnim pokrajinama bilo je dovoljno da se postane neprijatelj Srbije. U drugom dijelu Akademijina prijedloga naglašena je potreba o integraciji cjelokupnog srpskog naroda u Jugoslaviji bez obzira na republičke granice. Težište je usmjereno, prije svega, na onaj dio srpskog naroda koji živi izvan republičkih i državnih granica Srbije, osobito u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Prema stajalištu Memoranduma, Kosovo nije jedino područje Jugoslavije gdje srpski narod živi pod pritiskom diskriminacije i asimilacije. Poslije Kosova, Hrvatska se navodi kao zemlja gdje se na razne načine smanjuje broj srpskog stanovništva. Međutim, prema popisu stanovništva iz 1948.godine u Hrvatskoj je bilo 543.795 ili 14,48% Srba, a u vrijeme 1981. smanjen je njihov broj na 531.502, što je u ukupnom broju stanovnika Republike Hrvatske iznosilo samo 11,5%. Ali, Memorandum je ove statističke podatke odbacio iako su potpuno pouzdani. Naime, na pojavu o smanjenju broja Srba u Hrvatskoj utjecalo je više razloga. Jedan je od osnovnih da se ne mali broj Srba u Hrvatskoj, nakon 1960-ih, izjašnjavao po nacionalnosti kao Jugoslaveni. Kada je ta praksa postala nedjelotvorna, opet raste njihov broj na hrvatskom teritoriju.³⁴

---

³²Radelić, Z., *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str.549.-550.

³³Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Zagreb 2003., str.364.

³⁴Valentić, M., *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.60.-63.

Prva potpora Memorandumu stigla je iz Srpske pravoslavne crkve, osobito od mlađih episkopa te, naravno, iz Udruženja književnika Srbije koji su smatrali da navedeni program ističe najvažnije probleme Jugoslavije koje što prije treba riješiti.³⁵

Vrlo je važno napomenuti da se u tekstu Memoranduma iznosi srpski nacionalni program koji će, nakon što 1987.godine dođe na vlast, usvojiti Slobodan Milošević i njegovi pristaše. Shvaćen je kao poziv Srbima na ujedinjenje. To je otvoreni program stvaranja velike Srbije i nastavak Garašaninovih *Načertanija* iz 19. stoljeća.³⁶ Prvi je dio Memoranduma usmjeren protiv Kosova, dok se u drugom dijelu jasno izražava srpski stav koji će dovesti do velikosrpske agresije na Hrvatsku. Dakle, temeljne odrednice Memoranduma postale su idejno opravdanje za osvajačke ratove Srbije, Crne Gore i JNA.³⁷

U vremenu nakon Memoranduma gotovo ključne riječi u političkim raspravama u Srbiji bile su grobovi, kosti, klanje i slično. Vuk Drašković³⁸ izjavio je: *Srpske granice su tamo gde su srpske jame i grobovi*, Matija Bećković³⁹ ustvrdio je kako su *Srbi u Hrvatskoj ostatak zaklanog naroda*, a dnevna reportaža Radio Novog Sada nazivala se *Odjeci iz jama*.⁴⁰

Spomenutim su akcijama srpski političari i književnici slali jasnu političku poruku usmjerenu protiv nesrpskih naroda, prije svega Hrvata i Slovenaca, koje su optuživali za zatiranje srpskog stanovništva te napad na jedinstvenu srpsku državu. Iako Memorandum nije pisan kao nacionalni program, nego kao podloga za njegovo pisanje, jednostrana raščlamba srpske povijesti nametnula je odgovore prikladne rastućoj srpskoj, izrazito nacionalnoj, politici.

---

³⁵ Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.30.

³⁶ Načertanije je prvi Politički program Velike Srbije. Autor spomenutog programa je Ilija Garašanin, srpski političar. Godine 1844. objavio je knjižicu čiji je sadržaj služio kao ideološka osnova za stvaranje Velike Srbije (odbacuje zajedničku državu Južnih Slavena i teži obnovi srpskog carstva).

³⁷ Valentić, M., *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.64.

³⁸ Srpski političar, poraženi protukandidat Slobodanu Miloševiću na izborima u prosincu 1990.

³⁹ Srpski pjesnik i pisac, devedesetih godina svojim je zanimanjem zalazio u politička pitanja.

⁴⁰ Antić, Lj., *Velikosrpski nacionalni programi*, str.225.-226.

5. Pojava Slobodana Miloševića na političkoj sceni federativne Jugoslavije

„Prema srpskoj nacionalnoj ideologiji, tri su kriterija za utvrđivanje njihove nacionalne države. Prvi, etnički čisti teritorij, kao što je naprimjer Šumadija, ili srpska etnička većina na određenom teritoriju, što kao načelo, priznaje međunarodna zajednica. Drugi kriterij odnosi se na bivstvovanje tzv. nacionalnog duha na određenom teritoriju, kao što je slučaj s Kosovom. I konačno, treći kriterij glasi: srpska zemlja seže do granica označenih srpskim grobovima, što je izraz teze o jedinstvu zemaljske i nebeske Srbije.“⁴¹

Početkom 1986.godine održani su izbori za najviša partijska tijela Srbije. Kandidati za dvije najviše dužnosti u Srbiji bili su Ivan Stambolić i Slobodan Milošević (*Prilog 2*). Ivan Stambolić, dotadašnji predsjednik CK SKS izabran je za predsjednika Predsjedništva SR Srbije, a na mjesto CK SK Srbije predložio je Miloševića.⁴²

„Milošević je imao jedan politički cilj: pretvaranje Jugoslavije u proširenu Srbiju. Rješenje srpskog pitanja zamišljao je tako da se svim Srbima osigura da žive u jednoj državi i da ta država samo po imenu bude Jugoslavija, a zapravo velika Srbija, u kojoj će Srbi biti vladajuća nacija bez obzira na druge narode i narodnosti.“⁴³

Slobodan je Milošević vrlo dobro uočio ekonomske i druge teškoće te vješto manipulirao položajem Srba na Kosovu za koje se govorilo da ih albanska većina navodno i fizički ugrožava. Nakon jednog od čestih nekontroliranih ispada srpskih ekstremista na Kosovu u proljeće 1987. godine, intervenirala je tamošnja policija, a Milošević je, došavši na mjesto incidenta, izjavio da *niko ne sme da bude ovaj narod* (*Prilog 3*). Navedenu su rečenicu mediji pretvorili u moćnu izjavu, pa je Milošević prikazan kao zaštitnik Srba na Kosovu, a protivnik Albanaca, što mu je osiguralo golemu popularnost.⁴⁴

Vođe pobune ušle su u dvoranu Doma kulture i razgovarali s Miloševićem. Za govornicom od 18 do 6 sati ujutro stotine kosovskih Srba ispričale su kako im susjedi Albanci siluju kćeri, ubijaju muževe i pale usjeve. Radnici su govorili kako ih se diskriminira i izbacuje s posla. Milošević je slušao sa velikom pozornošću i zanemarivao Azema Vllasija, šefa kosovske Partije, koji mu je tvrdio da su to sve laži. Nakon sastanka održao je govor na kojem je afirmirao

---

⁴¹Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.752.

⁴²Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.21.

⁴³Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.395.

⁴⁴Goldstein, I., *Povijest Hrvatske 1945.-2011.* (2.svezak), str.112.

povijesno pravo jedne etničke zajednice, na štetu druge. Umjesto smirivanja situacije, Milošević je raspirio nacionalističke strasti i potaknuo sukobe.⁴⁵

Iako je među ekstremnim Srbima shvaćen kao zaštitnik njihovih interesa, činjenica jest da je u prvoj fazi svoje karijere Milošević sljedbenike stjecao i među nekim nesrbima u Jugoslaviji, pa i na međunarodnom planu. Ubrzo se pokazalo da je uz Miloševića ostala većina srpskog naroda koja je slijedila njegovu politiku, dok su nesrpski narodi shvatili njegov cilj te se odvojili od spomenute politike.⁴⁶

Na funkciji predsjednika CK SK Srbije, Milošević je isticao kako nikako neće dopustiti razbijanje Srbije u tri države – užu Srbiju, Vojvodinu i Kosovo. Nova se politička strategija počela provoditi organiziranjem masovnih mitinga Srba i Crnogoraca na Kosovu, na kojima se protestiralo protiv sporog obračuna s albanskim kontrarevolucionarima. Albanci, koji su i dalje branili postojeću autonomiju Kosova, ocijenili su te mitinge nacionalističkima, pa su njihovi policijski organi pokušali spriječiti ekstremističke snage. Sve je češće dolazilo do sukoba koji su povećavali napetost u cijeloj pokrajini.⁴⁷

Oduzimanje autonomije pokrajinama bila je zadaća visoko na ljestvici prioriteta u Miloševićevom političkom programu i čvrsto povezana s njegovom ambicijom da postane vođa srpske nacije, a ne srpske republike. Dakle, Ivan Stambolić predložio je, na sjednici CK SK Srbije, Slobodana Miloševića za čelnog čovjeka. U siječnju 1986.godine, Milošević je izabran za predsjednika CK SK Srbije, a 1987. na Osmoj sjednici CK SK Srbije uspio je Dragišu Pavlovića razriješiti dužnosti člana Predsjedništva CK SK Srbije zbog ocjene da su njegova (Miloševićeva) stajališta o brzom rješenju kosovske krize uzaludna. „Dragiša Pavlović je pripadao novoosnovanoj struji reformatora, koji su se zauzimali za otvaranje sistema i demokratizaciju Partije, a kojima je Slobodan Milošević htio prepriječiti put. Optužen je za podržavanje albanskog separatizma, čiji je cilj rušenje jedinstva Srbije i Jugoslavije.“⁴⁸ Način na koji su se Milošević i suradnici obračunali s Pavlovićem pokazuje kako su u srbijanskom partijskom rukovodstvu jačale autokratske tendencije, a Milošević je bio njihov glavni nositelj. Ishod Osme sjednice postavio je Miloševića na vrh srbijanske politike i stvorio nov način funkcioniranja politike u SFRJ. „Borislav Jović je s pravom zaključio da je ta sjednica najznačajniji događaj u razdoblju od Titove smrti do raspada Jugoslavije.“⁴⁹ Razlog Jovićevoj izjavi jest činjenica da je posljedica te sjednice bila ujedinjenje Srbije i, prije svega, srpskog

---

⁴⁵Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.36.-37.

⁴⁶Goldstein, I., *Povijest Hrvatske 1945-2011*. (2.svezak), str.112.

⁴⁷Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.394.

⁴⁸Valentić, M., *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.29.

⁴⁹Goldstein I., *Povijest Hrvatske 1945-2011*. (2.svezak), str.113.

naroda. Sam Slobodan Milošević na spomenutoj se sjednici osvrnuo na događanja na Kosovu i izjavio: „Zadaci o Kosovu, kao najteži zadaci, pred Savezom komunista Srbije i Savezom komunista Jugoslavije traže i najčvršće jedinstvo. Tu kompromisa ne može biti.“⁵⁰

Nakon Osme sjednice započele su velike čistke u političkom životu federativne Jugoslavije. Svi oni koji su se usprotivili Slobodanu Miloševiću na Osmoj sjednici završili su svoje političke karijere.⁵¹

Od jeseni 1987.godine, Milošević postaje najjača politička ličnost u Srbiji. Svoju poziciju učvršćuje u proljeće 1988. godine, kada uspijeva ishoditi smjenjivanje svog dotadašnjeg zaštitnika Ivana Stambolića s položaja predsjednika Predsjedništva SR Srbije, a kojeg je, 12 godina kasnije, po svemu sudeći, dao i ubiti.⁵² Milošević je, kako bi oko sebe okupio što više istomišljenika, vješto kombinirao metode komunističkog sustava i diktature s nacionalističkim parolama. Navedenim je djelovanjem lako provodio zamišljenu politiku i vodio Jugoslaviju prema raspadu i ratu.

5.1. Godina 1988. i *Jogurt revolucija*

Milošević je od srpnja 1988.godine počeo organizirati tzv. mitinge istine. Prvi je bio u Novom Sadu, potom u svim većim srpskim gradovima. Službeno se na tim događanjima trebalo promicati istinu o položaju srpskoga naroda na Kosovu, a u stvarnosti, na njima su iznuđene ostavke Miloševićevih političkih protivnika u autonomnim pokrajinama Vojvodini i Kosovu, te republici Crnoj Gori.

Slobodan Milošević i njegovi pristaše nisu bili jedini koji su stvarali napetost među stanovništvom federativne Jugoslavije. Činila je to i Srpska pravoslavna crkva koja je, godinu dana prije obilježavanja šestogodišnjice Kosovske bitke (1389.-1989.) organizirala prenošenje kostiju cara Lazara. Gdjegod bi se zaustavili, Srbi su uzvikivali *Ovo je Srbija*, dok bi pravoslavni svećenici blagoslivljali grobove žrtava ustaškog genocida, potičući tako mržnju i pozivajući na osvetu.

---

⁵⁰Petranović, B., Zečević, M., *Jugoslavija 1918/1988 – tematska zbirka dokumenata*, str.1340.

⁵¹Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.47.

⁵²Dana 25.kolovoza 2000.godine, mjesec dana prije izvanrednih izbora za predsjednika Savezne Republike Jugoslavije na kojima se namjeravao kandidirati, Ivan Stambolić otet je u Beogradu. Njegovi posmrtni ostaci pronađeni su 28.ožujka 2003.godine u Vojvodini. Smatra se kako je ubojstvo naredio Slobodan Milošević, a izvršili su ga pripadnici Jedinice za specijalne operacije MUP-a Srbije.

Po zapovijedi Slobodana Miloševića, 5.listopada 1988.godine krenula je grupa radnika Jugometala iz Bačke Palanke predvođena Mađarom Mihaljom Kertesom i Nedeljkom Šipovcem prema Novom Sadu, uzvikujući parole protiv pokrajinskog čelništva. Skupina od petnaest tisuća ljudi došla je pred zgradu pokrajinske Skupštine, uzvikujući slogane *Dolje foteljaši*. Zatražili su ostavke cjelokupnog pokrajinskog vrha. Političko čelništvo Vojvodine odlučilo je pružiti otpor, zapovjediвши da se oko zgrade rasporede jake policijske snage. Policija je odmah dočekana kamenjem, a onda su gađani jogurtom. Naime, smatralo se kako je srpsko stanovništvo gladno i siromašno te su im podijelili jogurte. Navedeni se čin pokazao pogrešnim, jer je to isto stanovništvo spomenutim jogurtima gađalo policiju. Okupljeni su postajali sve agresivniji te su namjeravali zauzeti zgradu Skupštine. U 22 sata sazvana je izvanredna sjednica Predsjedništva Jugoslavije, uz nazočnost predsjednika Vlade te ministara obrane i ministara unutarnjih poslova. U noći između 6. i 7.listopada vojvođansko je čelništvo podnijelo kolektivne ostavke. Odmah je zamijenjeno Miloševićevim ljudima, a voditelji prosvjeda zauzimaju najvažnije pokrajinske dužnosti. Mediji su, nakon ovog događaja, Miloševića proglasili *velikanom srpske istorije*.⁵³

„Dan nakon rušenja dotadašnjeg vodstva Vojvodine (tj.7.listopada) Milošević je pokušao oboriti vladu Crne Gore, također mitingaškom akcijom, ali bez uspjeha. Crnogorsko vodstvo ostalo je na svom mjestu, pa je Milošević morao pripremati novi udar.“⁵⁴

Pokret je, prema navedenom događaju, simbolično nazvan *Jogurt revolucijom*, dok su sami njegovi vođe i promiloševićevski mediji promicali termine *događanja naroda* i *treći srpski ustanak*, dok se isti događaj u Crnoj Gori nazivao *antibirokratskom revolucijom*. Jogurt revolucija započela je iz organiziranih centara moći, iako se u javnosti stvarao privid spontanosti. Ta su *događanja naroda* ujedno označila prenošenje srpskog nacionalizma iz knjiga na ulice, odnosno pretvaranje u službenu politiku, a također i pravo buđenje tzv. *ugrožene srpske nacije* u Jugoslaviji.⁵⁵

5.2. Događanja naroda u Srbiji i ostalim republikama

U siječnju 1989.godine organizirani su veliki masovni mitinzi i u Crnoj Gori. Dana 10. i 11.siječnja 1989.godine uklonjeno je dotadašnje crnogorsko vodstvo, a postavljeno je novo,

---

⁵³Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.53.-54.

⁵⁴Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.396.

⁵⁵Goldstein I., *Povijest Hrvatske 1945.-2011. (2.svezak)*, str.115.

odano Miloševiću. Rušenje starog čelništva omogućilo je ostvarenje Miloševićeva cilja: negiranje crnogorske nacije. Milošević je tada izjavio da je Crna Gora *drugo oko* u glavi Srbije.⁵⁶

Pod prijetnjom tenkova kosovska je Skupština 23.ožujka 1989.godine, sa 167 glasova za i 10 protiv usvojila ustavni amandman kojim se ukidala autonomija pokrajine (*Prilog 4*). Vojvodina je nekoliko dana ranije jednoglasno izglasala istu odluku. Srbija je, po Slobodanu Miloševiću, bila ujedinjena, a dvije su pokrajine podčinjene Beogradu. Četiri od osam saveznih entiteta bile su pod vlašću njegovih pristalica: Srbija, dvije autonomne pokrajine i Crna Gora, tj. polovina izbornih mjesta u jugoslavenskim organima.⁵⁷

Dana 28.ožujka 1989.godine Skupština Srbije proglasila je amandmane na ustav Republike Srbije, koji su stvarno značili donošenje novog ustava. Ukinut je konstitutivni status dviju autonomnih pokrajina i one su potpuno uključene u Srbiju i njoj potčinjene. Takvim odlukama izvršena je povreda ustava SFRJ iz 1974. godine, ali na to nisu reagirali savezni organi. Milošević je, na vrhuncu svoje moći, u svibnju 1989. godine postao predsjednik Srbije.⁵⁸

Uklanjanje dotadašnjih rukovodstava u Vojvodini i Crnoj Gori i uvođenje izvanrednog stanja na Kosovu, pokazali su da se Slobodan Milošević u ostvarivanju svojih ciljeva ne ustručava upotrijebiti nasilne, nedemokratske metode. Prilikom održavanja proslave 600. obljetnice kosovske bitke (28. lipnja 1989.) organizirana je velika proslava na Gazimestanu (Kosovo), na kojoj je Milošević bio glavni govornik (*Prilog 5*). Uz Miloševića, proslavi su prisustvovali brojni predstavnici vlasti SR Srbije, političkih organizacija i Srpske pravoslavne crkve. U svom govoru Milošević se osvrnuo na srpsku politiku koja je, tvrdio je, bila sklona kompromisima na štetu srpskog naroda, pa je upozorio da se Srbija nalazi pred ključnim bitkama i otvoreno najavio rat koji dolazi: „..... šest vekova kasnije, danas, opet smo u bitkama i pred bitkama. One nisu oružane mada i takve još nisu isključene.“⁵⁹ Navedena izjava Slobodana Miloševića bila je najava rata za veliku Srbiju, koja se uskoro očitovala u pokušaju destabilizacije stanja u drugim republikama, kako bi se izazvao povod za uklanjanje tamošnjih vodstava. Prema srpskom tisku, okupilo se dva milijuna Srba, dok su realne procjene govorile o pola milijuna okupljenih građana. Pristigli su Srbi iz svih dijelova Jugoslavije, ali i iz iseljeničtva (*Prilog 6*)⁶⁰

Međutim, Miloševićeva agresivna politika izazvala je otpor stanovništva u tim republikama u kojima se širilo uvjerenje o nužnosti smjene vlasti. Već 17.lipnja 1989.godine

---

⁵⁶ Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.396.

⁵⁷ Hartmann, Florence, *Milošević – dijagonala luđaka*, Rijeka/Zagreb 2002., str.72.

⁵⁸ Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.397.

⁵⁹ Goldstein I., *Povijest Hrvatske 1945.-2011.* (2.svezak), str.119.

⁶⁰ Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.406.

osnovana je u Zagrebu politička formacija *Hrvatska demokratska zajednica*, koja će imati presudnu ulogu u budućim zbivanjima u Hrvatskoj. Tijekom spomenutih godina zabranjeno je osnivanje političkih stranaka te su se istomišljenici okupljali u saveze i organizacije. Iz navedenog je razloga nastala Hrvatska demokratska zajednica, a ne, recimo, Hrvatska demokratska stranka. Obavljale su se pripreme i za osnivanje drugih političkih stranaka. U isto se vrijeme u cjelokupnoj Jugoslaviji vršila polarizacija oko pitanja: ili samostalnost republika i demokracija ili velikodržavni centralizam i velikosrpska hegemonija. Dana 8. i 9. srpnja u Kninu i kod crkve Lazarice u selu Kosovo kraj Knina također je održana proslava 600. obljetnice kosovske bitke. Doputovalo je veliko mnoštvo Srba iz Srbije, Bosne i Hercegovine i Hrvatske. Oni su najviše izvikivali *Ovo je Srbija*, čime je najavljeno otimanje hrvatskog teritorija i udar na pravo hrvatskog naroda na vlastitu nacionalnu državu.⁶¹

Pobjeda Slobodana Miloševića naglasila je raskol između saveznih republika. Hrvatski i slovenski političari smatrali su da će Srbija nametnuti načelo jake centralne moći na štetu autonomije, koju je dotad, u okviru federacije, imalo šest jugoslavenkih republika. Političari su 1988. godine u Sloveniji, a godinu dana kasnije u Hrvatskoj, podržali usmjeravanje prema demokraciji, dozvoljavanje osnivanja političkih stranaka i zagovarajući prijelaz ka tržišnom gospodarstvu. Srpski je blok, sastavljen od Srbije, njezine dvije pokrajine i Crne Gore, zastupao jaki centralizam, koji je sprječavao svaku reformu liberalizacije gospodarstva. Već su godinu dana odnosi između Beograda i Ljubljane bili poljuljani kada je Slovenija, odlučna da nastavi putem političke i gospodarske demokratizacije, proglasila svoj Ustav 27. rujna 1989. godine, unatoč srpskom vetu na saveznoj razini. Navedena je reforma postavljala republičke zakone iznad saveznih i omogućavala je odcjepljenje koje bi narod izglasao referendumom. Ukidala je vodeću ulogu SK i predviđala uvođenje višestranačkog sustava.⁶²

Istovremeno se nastavljaju mitinzi po Jugoslaviji, pa je za 1. prosinca 1989. (dan stvaranja Kraljevine Srba, Slovenaca i Hrvata 1918.) najavljen veliki miting istine u Ljubljani. Miloševićevi istomišljenici pripremili su veliki program za Ljubljanu, u kojem su trebali sudjelovati organizirani političari iz Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova. Navedeni je miting trebao potresti Sloveniju i izazvati promjenu vodeće vlasti. Međutim, najava mitinga izazvala je veliko nezadovoljstvo kako u Sloveniji tako i u Hrvatskoj. Slovenske su vlasti zaprijetile da će mitingaški pohod zaustaviti na granicama Slovenije oružanom silom. Donesena je odluka slovenskih vlasti o zabrani mitinga, na što su organizatori odustali od svojih namjera. U Srbiji je tada objavljen poziv privrednim organizacijama i društvenim institucijama da prekinu veze sa

---

⁶¹Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.405.-407.

⁶²Hartmann, F., *Milošević – dijagonala luđaka*, str.73.

Slovenijom. Uvođenje ekonomske blokade Slovenije označilo je početak kraja SFRJ. Srbija je bojkotirala slovenske proizvode, a istovjetne su mjere poduzete i protiv Hrvatske, uključujući i zapljenu imovine hrvatskih poduzeća koja su radila na području Srbije.⁶³

Slobodan Milošević svoj je politički plan podijelio na dva dijela. Prvi dio odnosio se na ukidanje autonomije pokrajina, a drugi na stvaranje velike Srbije. Prekrajanjem srpskog ustava Slobodan Milošević ostvario je prvi dio svog programa: stvorio je jedinstvenu srpsku državu. Tada je prešao na realizaciju drugog dijela plana – velika Srbija. Okrenuo se protiv Hrvatske i Slovenije te na velikim mitinzima nahuškavao narod pokušavajući prekrojiti povijesne granice Hrvatske i Slovenije. Do kraja 1989.godine, autonomija pokrajina bila je ukinuta, a drugi je dio političkog plana, koji se, ponajviše, odnosio na Hrvatske granice, bio spreman za provedbu.

5.3. Miloševićevo viđenje srpske države

Početkom 1990. godine Slobodan Milošević započeo je ostvarivanje srpskog nacionalnog programa. Dana 26.ožujka 1990.godine saziva sve srpske čelnike kako bi im predstavio osnovne smjernice svoje politike. „U eventualnom raspadu zemlje računamo na jedinstvo sa Crnom Gorom. Makedoniju nećemo da molimo. Ako ona zamoli, moraće da se izvini za grehove prema žrtvama iz Prvog svetskog rata, jer je naše snage smatrala okupatorima. Naš je cilj da izbegnemo krvoproliće, da uspostavimo granicu unutar koje se neće ratovati. Van te granice rat se neće moći izbeći, jer Bosna i Hercegovina neće moći da opstane kao država, a bitka oko teritorije bez krvi teško je zamisliva.“⁶⁴ Zatražio je od svojih suradnika da pripreme novi ustav pomoću kojeg će Srbija opstati kao neovisna država. Iako se u javnosti i dalje zalagao za opstanak Jugoslavije, jasno je naglasio kako silom namjerava izmijeniti unutrašnje granice Jugoslavije kako bi proširio srpsku državu (*Prilog 7*). Svi stupovi vlasti: vojska, policija i Partija prihvatili su Miloševićevu politiku. Već 1987.godine Milošević je dobio snažnu podršku vojnog vodstva JNA jer se prikazao kao zagovaratelj Titove ostavštine: socijalizma i Jugoslavije. Potpuno zanemarujući nacionalističke stavove Srbije, JNA je ocijenila da se njeni politički interesi savršeno podudaraju sa stavovima srpskog vodstva. Priklanjanje vojnog vodstva srpskim vlastima odigralo se postupno. Spomenutom priklanjanju najviše je doprinio Veljko Kadijević, najutjecajniji od svih jugoslavenskih generala, koji je 1988.godine postao jugoslavenski ministar obrane. Pružio je podršku politici Slobodana Miloševića. Bio je naklonjen jačanju središnje vlasti, koja je po

---

⁶³ Matković, H., *Povijest Jugoslavije – hrvatski pogled*, str.405.-407.

⁶⁴ Isto, str.405.

njegovu mišljenju jedina mogla spriječiti jugoslavensku krizu. Nekoliko je mjeseci kasnije odobrio Miloševićev ratnički govor prigodom 600.godišnjice bitke na Kosovu polju. Izborna promidžba, nekoliko mjeseci poslije, za vrijeme prvih višestranačkih izbora 1990.godine u Hrvatskoj, pružila je Beogradu priliku da ponovno uznemiri srpsku manjinu. Porastom hrvatskog nacionalizma jačao je utjecaj Slobodana Miloševića nad Srbima u Hrvatskoj. Srbi koji su živjeli izvan Srbije, dvije petine od ukupnog broja Srba u Jugoslaviji, poslužila su kao odskočna daska Miloševićevoj politici.⁶⁵

5.4. Četrnaesti kongres Saveza komunista Jugoslavije

Četrnaesti Kongres Saveza komunista Jugoslavije sazvan je za siječanj 1990. godine. Mjesec dana ranije, u prosincu 1989. godine, Ivica Račan došao je na čelo SKH. Slovenci i Hrvati postavili su tri glavna cilja na kongresu: da omoguće organizaciju slobodnih izbora u proljeće 1990., zahtijevali su ukidanje vladajuće uloge SK i uvođenje višestranačja u Jugoslaviju. S druge strane, Slobodan je Milošević bio odlučan u namjeri da učvrsti i obnovi visoko centraliziranu Jugoslaviju, na čijem čelu će biti Srbija i on kao vođa cjelokupne Federacije. Osim glasova delegata iz Srbije, Crne Gore, Vojvodine i Kosova, računao je i na glasove Armije i srpskih delegata iz Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Na taj je način namjeravao poraziti hrvatske i slovenske reformatore. Na Kongresu su velikom većinom odbijeni svi slovenski prijedlozi. Pri svakom su porazu Slovenci bili izvrgnuti poniženju oduševljenog pljeska velikog dijela dvorane. Dana 22. siječnja, malo prije 23 sata Milan Kučan, predsjednik Saveza komunista Slovenije, napustio je dvoranu. Za njim je, uz veliki pljesak srpskih delegata, Kongres napustila cijela slovenska delegacija, svih 106 političara. Kongres je nastavljen, suprotstavljanjem hrvatske delegacije, do trenutka kada su i oni napustili Sava-centar. Slobodan Milošević nije očekivao ovakvu reakciju Hrvata, zato što je jedna trećina delegata iz Hrvatske bila srpskog porijekla. Također ga je iznenadio stav delegacije Jugoslavenske armije predvođene Petrom Šimićem, koji su izglasali prekid sjednice. Bio je to posljednji kongres u povijesti SK. Osnovana 1919.godine u Vukovaru, KPJ, odnosno SK, koja je četrdeset pet godina držala vlast u rukama, prestala je postojati.⁶⁶

Veliku ulogu na Kongresu imala je i JNA. Srbijanski general Kadijević dao je jasne smjernice za buduće djelovanje i cilj JNA: sa 14.Kongresa SKJ mora se izići programski i

---

⁶⁵Hartmann, F., *Milošević – dijagonala luđaka*, str.84.-88.

⁶⁶Hartmann, F., *Milošević – dijagonala luđaka*, str.76.-82.

akciono ojačan a ne oslabljen. U protivnom, mi gubimo bitku za socijalizam, a time bitku za Jugoslaviju.⁶⁷

Četnaesti je kongres, prema Miloševićevu planu, trebao biti vrhunac u smjenjivanju ljudi u Sloveniji, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Makedoniji, koji su se suprotstavljali njegovoj politici. Tijekom kongresa, došlo je do neočekivanog obrata i promjena koje su mijenjale opće stanje u cijeloj federativnoj Jugoslaviji. Upravo taj kongres možemo navesti kao početak definitivnog raspada Jugoslavije i stvaranja samostalnih republika.

6. SFRJ i njezin obrambeni sustav

Obrambeni sustav SFRJ temeljio se na koncepciji naoružana naroda. Politička je značajka koncepcije predviđala masovno sudjelovanje svih snaga društva u obrani i zaštiti, jedinstvu oružane borbe i svih oblika općenarodnog otpora. Godine 1968., nakon upada oružanih snaga članica Varšavskog ugovora u Čehoslovačku, prihvaćena je opcija kombiniranog ratovanja (kombinacija frontalnog i partizanskog ratovanja) koja je prozvana Koncepcijom općenarodne obrane. Sustav je imao i svoje obrambene snage, koje su po njemu nazvane snagama općenarodne obrane. Uz oružane snage SFRJ, to su bile civilna zaštita i služba motrenja i obavještanja. Najvažniji su dio bile dvokomponentne oružane snage koje su se sastojale od JNA i Teritorijalne obrane (TO). Za razliku od JNA, koja je bila klasična operativna vojska, TO nije bila jasno definirana, već je to bio neki oblik organiziranih ljudi i građana spremnih za oružanu borbu. TO je mogla djelovati samostalno ili zajedno s postrojbama JNA. Prihvaćanjem Koncepcije započela je intenzivna militarizacija jugoslavenskog društva koja je nazvana podruštvljavanjem obrane, što je bio eufemizam za militarizirano društvo. Strategijska zadaća oružanih snaga bila je obrana zemlje i zaštita ustavnog poretka. Armija je osigurala učvršćivanje SKJ na vlasti te se obračunala s ostacima poraženih protivnika. Uključivala se po potrebi, odnosno po procjeni da se na drugi način ne može riješiti krizno stanje.⁶⁸

---

⁶⁷ Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.127.

⁶⁸ Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.30.-34.

6.1. Organizacija JNA i brojno stanje 1990.godine

JNA se sastojala od triju grana: Kopnene vojske, Ratne mornarice i Ratnog vazduhoplovstva i protivvazdušne obrane (RV i PVO). Kopnena je vojska trebala provoditi temeljne zadaće Armije: borbu protiv glavnih snaga protivnika te mobilizacija i razvoj oružanih snaga. RV i PVO prošli su nekoliko radikalnih promjena s glavnom zadaćom za prevlast u zračnom prostoru te kvalitetne potpore Kopnenoj vojsci i Ratnoj mornarici. Posljednje godine svoga postojanja JNA je dočekala s najmanjim brojnim stanjem ljudstva u svojoj povijesti. Prvi siječnja 1990. JNA je imala 275 341 čovjeka. JNA je nastavila tradiciju vojske prethodne, Kraljevine Jugoslavije. S obzirom na karakter druge Jugoslavije kao zajednice ravnopravnih naroda i narodnosti, u JNA se očekivala ravnomjerna nacionalna zastupljenost, koje nije bilo. Već osamdesetih godina u JNA, kao i u policiji, članovi su pretežno bili srpske nacionalnosti. Dakle, srbizacija JNA je postojala, samo nije jasno je li bila planska ili slučajna.⁶⁹

6.2. Osamostaljivanje JNA

U kriznim vremenima, nakon smrti Josipa Broza Tita, JNA je bila previše isprepletena s civilnim dijelom društva da bi ostala po strani. Djelovanje JNA u navedenom razdoblju posljedica je njezina svjetonazora i izbor njezina vrhovništva, konkretno tadašnjeg saveznog sekretara admirala Branka Mamule, a kasnije njegova nasljednika, generala Veljka Kadijevića. Titova smrt nije JNA ostavila bez vrhovnog zapovjednika već joj je otvorila put prema osamostaljivanju i pretvaranju u političkog čimbenika za što je u najužem vrhu JNA bilo dovoljno ambicija. Ubrzo se pokazalo da JNA ima ista politička stajališta kao i Srbija. Pod Mamulinim vodstvom osmišljena je nova bojišna organizacija oružanih snaga koja je nazvana *Jedinstvo*. Ime organizacije bilo je sinonim za sve ono što je Armija željela postići: jedinstvo cijelog prostora Jugoslavije kao ratišta. Osamdesetih godina cilj Savjeta za narodnu obranu Predsjedništva bio je modernizacija sustava oružanih snaga SFRJ. Dana 6.veljače 1987.godine Predsjedništvo SFRJ prihvatilo je *Odluku o dogradnji organizacije oružanih snaga i sistema vođenja i zapovijedanja oružanim snagama SFRJ*.⁷⁰

Preobražaj JNA u instrument srpske agresivne politike počeo je osamdesetih godina, nakon smrti Josipa Broza Tita. Krajem 1986. i početkom 1987.godine napuštena je armijska

⁶⁹Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.105.-108.

⁷⁰Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.108.-109.

struktura koja je područno pokrivala republike i pokrajine. Do tada je svaka republika imala svoju armiju, a pokrajina svoj korpus. Reorganizacijom JNA ukinute su divizije i pukovnije, a umjesto njih formirane su vojne oblasti (bojišta), korpusi i brigade. Armija je nastojala srbizirati nesrpska područja, pa je tako 1990.godine broj časnika srpske i crnogorske nacionalnosti dostigao gotovo 70 posto. Armija je i na razne druge načine nastojala srbizirati područja u Hrvatskoj – uporabom isključivo srpskog jezika u komunikaciji, naseljavanjem časnika i dočasnika srpske nacionalnosti u hrvatske gradove i slično. Posljednje spajanje JNA i političkog srpskog vrha u ostvarivanju političkih i vojnih ciljeva postignuto je sredinom i u drugoj polovini 1990., a učvršćeno 1991. godine kada su srpski generali Veljko Kadijević i Blagoje Adžić obećali Miloševiću da JNA neće dopustiti hrvatskoj policiji ulazak u Knin i u druge hrvatske gradove koje su pobunjeni Srbi već zaposjeli.

Veljko Kadijević, jugoslavenski savezni sekretar za obranu od 1988.do 1992.godine, u svojoj knjizi „Moje viđenje raspada“ izlaže ciljeve Jugoslavenske armije u ratu protiv Hrvatske: *Zadatak upotrebe JNA...u Hrvatskoj je bio: zaštititi srpski narod u Hrvatskoj na način što će se svi krajevi s većinskim srpskim stanovništvom osloboditi u svakom pogledu od prisutnosti hrvatske vojske i hrvatske vlasti; JNA povući iz Hrvatske, ali tako da se prethodno osigura izvršenje prvoga zadatka....*⁷¹

U navedenom odlomku Kadijević jasno navodi da je cilj JNA zaposjedanje hrvatskog teritorija, mijenjanje granica i proširivanje srpske države na tuđem, hrvatskom, teritoriju.

Slovinci su prvi shvatili opasnost od saveza Srbije i JNA. Zato se u Sloveniji razvilo snažno antiarmijsko raspoloženje. Građani su tražili služenje vojnog roka u svojoj republici, optuživali JNA da izvozi naoružanje, da se stavlja na stranu konzervativnih političkih snaga itd. Na stranu JNA stala je Srbija i poneki političari iz Hrvatske kao, npr. Stipe Šuvar koji je 1988.godine osudio Slovence za antiarmijsku kampanju. Obrani JNA također su se priključile sve tri nerazvijene republike.⁷²

Dakle, pokazalo se da krajem osamdesetih nijedno političko vodstvo nije moglo kontrolirati JNA. Postojale su dvije struje: projugoslavenska i prosrpska. Činjenica da su u JNA prevladavali vojnici srpske nacionalnosti, samo je jačalo nacionalno ujedinjavanje Hrvata, Makedonaca, Slovenaca i Muslimana. Tijekom ključnih mjeseci 1989. i 1990.godine, JNA je potvrdila da se iz jugoslavenske vojske pretvorila u vojsku za obranu srpskih ciljeva.

---

⁷¹Rudolf, D., *Rat koji nismo htjeli*, str.367.-374.

⁷²Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.759.-760.

7. Višestranачje

Na prijelazu iz osamdesetih u devedesete godine došao je kraj najvećem eksperimentu u povijesti Europe: dogodio se slom komunizma, a s njim i raspad supersile SSSR-a. Dolazi, dakle, do sloma hladnoratovskog bloka. Posljednja faza raspadanja režima u Jugoslaviji vremenski se poklapala sa sličnim procesima u ostalim komunističkim zemljama Europe. Ali, suprotno svim ostalim zemljama istočne Europe i Sloveniji i Hrvatskoj, Srbija je kroz velikosrpski pokret sačuvala komunistički režim, a odbacila demokratski put.⁷³

7.1. Osnivanje prve srpske političke stranke u Hrvatskoj

Osnivanje prve srpske političke stranke u Hrvatskoj dočekano je s podijeljenim očekivanjima jer se srpski nacionalni korpus u Hrvatskoj, na početku 1990.godine, još uvijek dijelio na šutljivu većinu i ekstremističku manjinu. Srpska demokratska stranka osnovana je 17.veljače 1990.godine u Kninu. Ekstremistima nije nedostajalo upornosti za federativnom Jugoslavijom i JNA, jer su smatrali da je Jugoslavija najbolja garancija srpskog hegemonizma.⁷⁴

Izvješće nastalo u Gospiću u svibnju 1990.godine govori o Skupštini Srpske demokratske stranke: „Skupštini je prisustvovalo 2-3 hiljade ljudi a govorili su predsjednik SDS akademik Jovan Rašković i predsjednik Srpskog kulturnog društva *Zora* iz Knina Jovan Opačić.“⁷⁵

Od prve srpske političke stranke očekivao se, u predizborno vrijeme 1990.godine, odgovor na neka pitanja. Primjerice, mogu li Srbi u Hrvatskoj, zajedno s Hrvatima, voditi zajedničku borbu za demokratske promjene, ili će Srbi više pozornosti posvetiti položaju srpske dijasporu u Hrvatskoj. Prema tome u Kninu se već 17.veljače 1990. rješavalo pitanje o položaju Srba u Hrvatskoj. Zato je za politički program spomenute stranke bilo veliko zanimanje. U zapadnim republikama, Hrvatskoj i Sloveniji, Srbi postaju zona koja se spaja s dijelovima Jugoslavije koji se okupljaju oko Beograda i JNA, koja sa svojim Glavnim stožerom nastoji steći onu političku moć koja je gotovo pola stoljeća bila koncentrirana u rukama CK SKJ. Programski ciljevi SDS-a, sažeti u 18 točaka, pisani su kao vjerna kopija Memoranduma SANU iz 1986.godine. O tome najuvjerljivije govori *15.programski cilj* u kojem se SDS obvezuje da će stalno voditi brigu o stanju svih dijaspore srpskog naroda u Jugoslaviji. Ipak, *16.točka*

---

⁷³ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.764.-765.

⁷⁴ Valentić, M., *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.80.

⁷⁵ *Republika Hrvatska i Domovinski rat (1990.-1995.) – Dokumenti*, knjiga I., Zagreb 2007., str.26.-27.

programskih ciljeva najvažnija je za buduća zbivanja. Važna je za srpsku pobunu na hrvatskom teritoriju i odsijecanje Hrvatske kako bi se mogla osnovati Srpska autonomna oblast, a kasnije i tzv. Republika Srpska Krajina, sve radi konačne realizacije Velikosrpskoga projekta o ujedinjenim srpskim državama. U navedenoj točki, novoosnovana srpska stranka odbacuje postojeću regionalnu podjelu Hrvatske koja se temeljila na povijesnoj tradiciji hrvatskoga naroda. Zadirući u unutrašnji sustav zemlje, SDS će od prvoga dana svoga postojanja pokrenuti borbu za novu podjelu Hrvatske. Stranka, na čijem je čelu bio Jovan Rašković, zahtijevala je, u slučaju raspada Jugoslavije, osnutak zajednice srpskih općina kao posebne pokrajine. Pitanje je bilo u kojem opsegu. Prema projektu Vojislava Šešelja, osnivača Srpske radikalne stranke i ratnog zločinca, Hrvatskoj bi se odvojilo čak 70% njezina teritorija i unijelo ga u *Veliku Srbiju*, a SDS bi Hrvatskoj odsjekla najmanje 26% teritorija u skladu sa svojom realizacijom Srpske Krajine u Hrvatskoj, kao jednog od ključnih dijelova Velikosrpskog projekta.⁷⁶

Predsjednik SDS-a, psihijatar Jovan Rašković (*Prilog 8*), bio je bliski prijatelj Dobrice Ćosića, srpskog književnika i osnivača Srpske demokratske stranke. Tijekom ljeta 1989. godine Jovan Rašković i Dobrica Ćosić (*Prilog 9*) razradili su tekst pod nazivom *Kninska deklaracija*, u kojoj su zagovarali novu federalnu jedinicu sastavljenu od srpskog entiteta u Krajini. Nekoliko mjeseci kasnije, nakon pobjede Franje Tuđmana na prvim višestranačkim izborima u Hrvatskoj, srpski je književnik počeo poticati radikalnije stavove stranke, zanemarujući Jovana Raškovića, koji se nastavio zalagati za srpsku autonomiju, ali u okviru Hrvatske i koji je ubuduće bio protiv srpskog odcjepljenja. Istovremeno se Ćosić, imajući u vidu perspektivu raspada Jugoslavije, zalagao da se Hrvatska podijeli tako da u njoj ostane toliki broj Srba koliko ima Hrvata u Srbiji. Tada je u Srbiji bilo 110 000 Hrvata, od kojih je većina živjela u Vojvodini, a u Hrvatskoj je živjelo 580 000 Srba.⁷⁷

Prvi parlamentarni izbori, u proljeće 1990. godine, kada se nakon pola stoljeća komunističkog režima za naklonost biračkog tijela borilo više stranaka s više političkih programa, pokrenuli su među Srbima u Hrvatskoj šutljivu većinu. Konačni su izborni rezultati pokazali da SDS nije uspjela postići politizaciju Srba u Hrvatskoj u svoju korist. Iz redova SDS-a izabrano je samo pet zastupnika. Većina je Srba svoj glas dana SKH – Stranci demokratskih promjena, koja unatoč jakoj podršci srpskog izbornog tijela ostaje u manjini, gubeći bilo kakvu demokratsku šansu da sastavi prvu nekomunističku vladu. Odmah poslije konstituiranja Sabora, još uvijek Socijalističke Republike Hrvatske, SDS je napustila parlamentarni rad i okrenula se prema JNA, koja je, ne čekajući konstituiranje Sabora (30. svibnja), izvela u Hrvatskoj državni

---

⁷⁶Valentić, M.: *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.80.

⁷⁷Hartmann, F.: *Milošević – dijagonala luđaka*, str.90.-91.

udar naredbom o oduzimanju oružja hrvatskoj Teritorijalnoj obrane. Koliko je oduzeto oružje bilo važno za unutrašnju sigurnost zemlje, govori sljedeća činjenica: otetim oružjem moglo se naoružati 210 000 ljudi koji bi branili hrvatski teritorij.⁷⁸

7.2. Razoružanje Teritorijalne obrane

Razoružanje je bila dobro planirana operacija koja je, barem u početnoj etapi, izgledala utemeljeno. Predsjedništvo je SFRJ 1989.godine prihvatilo *Kriterije o planiranju razvoja TO SFRJ* koji su predviđali znatno smanjenje TO-a u svim republikama i pokrajinama. Smanjenjem se pojavio višak oružja koji je smetao TO-i. Njihovo povlačenje u pozadinske baze JNA načelnik Generalštaba oružanih snaga SFRJ naredio je 1.veljače 1990.godine. Rok za provedbu zadaće bio je kraj travnja 1990.godine. Dana 14.svibnja načelnik Generalštaba izdao je naredbu na temelju koje je JNA počela akciju razoružanja Teritorijalne obrane. JNA je tvrdila da nije razoružala TO već podigla stupanj zaštite zbog pokušaja krađe oružja te da su sve druge tvrdnje zlonamjerne i neosnovane. „U protekloj godini, na osnovu Kriterijuma Predsedništva SFRJ o planiranju razvoja TO SFRJ, došlo je do krupnih organizacijsko-formacijskih promena, uz znatno brojno smanjenje TO u svim SR i SAP. Pri tome je došlo do pojave viška naoružanja i druge vojne opreme, koja predstavlja ozbiljan problem jedinicama i štabovima u pogledu smještaja, čuvanja i održavanja.“⁷⁹

Nakon izbora, novoizabrano je hrvatsko Predsjedništvo zatražilo da se oduzeto oružje vrati, što JNA nije učinila. Spomenuto je oružje ostalo trajan problem u međusobnim odnosima Hrvatske i JNA.⁸⁰

Slobodni tjednik početkom prosinca 1991.godine napisao je da je u prvosvibanjskom broju beogradskih novina *Politika* izašao članak koji jasno osuđuje cijeli hrvatski narod, naziva ga ustaškim, a HDZ je osuđen kako je vodio separatističku politiku i težio rušenju jugoslavenske zajednice. Na toj inkriminaciji da je cijela Hrvatska ustaška, razrađivani su planovi oružane intervencije. Prvi jasan i otvoren čin toga procesa bilo je razoružanje Hrvatske. Nakon što je razoružana i nakon što je izgubila oružje što ga je 20 godina kupovala, Hrvatska će ući u rat kupujući drugo i otimajući vlastito oružje od neprijateljske vojske.⁸¹

---

⁷⁸Valentić, M., *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.82.-85.

⁷⁹*Republika Hrvatska i Domovinski rat (1990.-1995.) – Dokumenti*, knjiga I., str.13.

⁸⁰Marijan, D., *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, str.151.-154.

⁸¹Bilandžić, Dušan, *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske*, Zagreb 2001., str.149.-150.

U političkom kontekstu razoružanje TO bila je jasna poruka vojnog vrha SFRJ o nepovjerenju u politička stajališta hrvatskog naroda. Razoružanjem TO, JNA je ostvarila golemu prednost pred početak Domovinskog rata.

7.3. Prvi višestranački izbori

Od početka 1989.godine, u Hrvatskoj su se počele osnivati oporbene skupine i stranke, a među prvima su bili Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu, Hrvatska socijalno – liberalna stranka i Hrvatska demokratska zajednica. Dana 28 i 29.rujna 1989.godine, Sabor SRH razmatrao je stanje u zemlji te mnoge optužbe na račun Hrvatske i Hrvata. Sabor je također upozorio da je daljnji razvoj SFRJ moguć samo na avnojevskom konceptu Jugoslavije kao federativne zajednice dobrovoljno udruženih i ravnopravnih naroda i narodnosti. Odbačene su tvrdnje o ugrožavanju prava Srba u Hrvatskoj i njihovoj tobožnjoj asimilaciji. Isto tako, odbacio je zahtjev za autonomnom pokrajinom Srba u Hrvatskoj. Na kraju je Sabor izjavio da će *svim aktima i mjerama iz svoje nadležnosti čuvati teritorijalni integritet i suverenost Hrvatske i da neće dozvoliti njezinu destabilizaciju*. Pod dojmom velikih previranja na istoku Europe i napetosti zbog velikosrpskih nastojanja početkom prosinca 1989.godine, novoosnovane stranke prikupljale su potpise za peticiju kojom su zahtijevale raspisivanje slobodnih izbora. SKH se na svom Jedanaestom kongresu, održanom od 11. do 13.prosinca 1989.godine, izjasnio za višestranački sustav i izrazio spremnost da organizira slobodne izbore, čime je prihvatio inicijativu Predsjedništva CK SKH. Osim toga donio je odluku da će se zalagati za oslobođenje svih političkih zatvorenika i prekid svih političkih procesa, kao i protiv smrtne kazne. Sabor SRH je nakon ustavnih promjena već 15.veljače 1990. donio tri izborna zakona i imenovao izbornu komisiju. Dana 1.veljače 1990.godine, predsjednik Sabora, Anđelko Runjić, raspisao je višestranačke izbore za 22.travnja za Vijeće općina i Društveno-političko vijeće, a 23.travnja za Vijeće udruženog rada.⁸²

Dakle, javljaju se inicijative za osnivanje opozicijskih stranaka. Prvi su se sastanci održavali pod prijetnjom policijske intervencije, ali je utjecaj demokracije bio nezaustavljiv. U Hrvatskoj je središte svih inicijativa bio Zagreb. Novostvorenu opoziciju zaokupila su dva problema: uspostava višestranačke demokracije i rješavanje nacionalnog pitanja. Već prva opozicijska udruženja iskazuju dvojnost prioriteta: Udruženje za jugoslavensku demokratsku inicijativu (UJDI) tražilo je demokratsku preobrazbu u cijeloj zemlji koja bi, sama po sebi,

---

⁸²Radelić, Z.: *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str.590.-591.

riješila i nacionalno pitanje. Osnovano je u veljači 1989.godine u Zagrebu s podružnicama u drugim republikama, ali se nije željelo transformirati u stranku i članstvo je kasnije prešlo u lijeve stranke građanske orijentacije. Hrvatska socijalno – liberalna stranka/savez (HSLŠ) osnovana je u svibnju iste godine. Zauzimala se za stvaranje liberalnodemokratskoga društva u Hrvatskoj i čitavoj Jugoslaviji. Članovi su smatrali da se nacionalno pitanje u Jugoslaviji može riješiti samo federalizmom utemeljenim na pravu naroda na samoodređenje do odcjepljenja. Hrvatska demokratska zajednica (HDZ), ne zanemarujući naglasiti demokraciju, inzistirala je prije svega na nacionalnom pitanju. Stranka je osnovana u Zagrebu u lipnju 1989.godine, a za predsjednika je izabran Franjo Tuđman. Razlike između HSLŠ-a i HDZ-a najočiglednije su se iskazale u listopadu 1989.godine, kada je HSLŠ na središnjem zagrebačkom trgu pokrenuo akciju za ponovno postavljanje spomenika banu Josipu Jelačiću, koji su komunističke vlasti uklonile 1947.godine. Liberali su tražili vraćanje spomenika, dok su članovi HDZ-a oštro naglasili kako je spomenik postao simbol zatiranja hrvatskih nacionalnih osjećaja (*Prilog 10*). „Bilo je to prvo, ali masovno, opozicijsko okupljanje s jasnim porukama za stvaranje demokratske samostalne Hrvatske.“⁸³

Broj ogranaka i članova HSLŠ-a, a neusporedivo više HDZ-a, od listopada 1989. ubrzano raste, dok politička emigracija, osobito ona sklona desnici, podupire HDZ. Financijska i druga pomoć iz dijaspe uvelike je pomogla jačanju HDZ-a, osobito u samoj izornoj kampanji.⁸⁴

Osim nekoliko stranaka s najbrojnjim članstvom, do dana 16.prosinca 1989.godine osnovana je Socijaldemokratska stranka Hrvatske (SDSH) Antuna Vujića; 20.prosinca Zelena akcija Splita, Radikalno udruženje za sjedinjenje europske države (RUSED); 13.siječnja 1990. Demokratski savez Albanaca Hrvatske (DSAH); 20.siječnja 1990. Zelena akcija Zagreba; 27.siječnja 1990. Zelena akcija Šibenika. I dalje se nastavio proces stvaranja političkih stranaka: 14.veljače 1990. Hrvatska stranka, Istarski demokratski sabor, 17.veljače 1990. Demokratska akcija Hrvatske (DAH), Muslimanska demokratska stranka, a 20.veljače 1990. Jugoslavenska demokratska stranka. Nadalje, 25.veljače 1990. Hrvatska stranka prava, a 1.ožujka Koalicija narodnog sporazuma (KNS) u sastavu HSLŠ, SDSH, HDDS, HSS na čelu sa Savkom Dabčević Kučar i Mikom Tripalom. Do izbora 22.-23. travnja 1990. bilo je registrirano preko trideset stranaka, a kasnije će njihova brojka prijeći 50.⁸⁵

---

⁸³ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.767.

⁸⁴ Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, str.371.-373.

⁸⁵ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.768.-769.

Prvi demokratski izbori održali su se u travnju i svibnju 1990. godine. HDZ je osvojio 193 mjesta u sva tri doma hrvatskog Sabora (od 365). Bivši SKH, koji je u međuvremenu promijenio naziv u SKH-SDP, dobio je 81 zastupničko mjesto. Na drugom krugu izbora, 6. svibnja, HDZ je potvrdio svoju pobjedu.⁸⁶

Nakon izbora Hrvatsku je preplavila euforija iskazivanja nacionalnih osjećaja. Nova je vlast odmah ukinula komunističku zvijezdu petokraku, vratila je povijesni grb na službenu zastavu, iz naziva republike ukinula pridjev socijalistička te je započela mijenjati nazive ulica i institucija.⁸⁷

Istovremeno, u Sloveniji se također održavaju prvi višestranački izbori. Održani su 8. travnja 1990. godine (drugi je krug održan 22. travnja). Pobijedile su stranke ujedinjene oporbe okupljene u DEMOS-u (Demokratska opozicija Slovenije) s nešto više od 55% dobivenih glasova dok je za predsjednika, prvi put izravnim izborom, izabran Milan Kučan, dotadašnji šef slovenskog Saveza komunista.⁸⁸

Franji Tuđmanu (*Prilog 11*), predsjedniku HDZ-a, političke stranke koja je pobijedila na prvim demokratskim višestranačkim izborima na hrvatskom teritoriju, glavni ciljevi bili su jednostavni, a on ih je otvoreno isticao. Kao prvo, želio je stvoriti suverenu i demokratsku hrvatsku državu po uzoru na zapadnoeuropske zemlje. Kao drugo, htio je Hrvatsku integrirati u Europu. Reintegracija u Europu bila je za Tuđmana višeznačna, a on je na Hrvatsku gledao kao na sredozemnu i srednjoeuropsku zemlju koja je poveznica prema jugoistočnoj Europi. Kako bi se pridružili Europi, Hrvatska i Jugoslavija trebale su jednostranačku komunističku vlast preustrojiti u višestranačku demokraciju, socijalističko samoupravljanje trebalo je zamijeniti slobodnim tržišnim gospodarstvom, a umjesto komunističkog *bratstva i jedinstva* trebalo je uvesti vrijednosti liberalnog društva i slobode koje su uživali građani Europske zajednice.⁸⁹

Dakle, na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, pobijedila je stranka koja je najviše isticala jedinstvo hrvatskog naroda te nedjeljivost hrvatskog povijesnog teritorija. Građani su se priklonili onoj stranci koja je nudila najjače jamstvo za obranu Hrvatske, izlazak iz Jugoslavije i stvaranje samostalne republike. HDZ je svojim političkim programom bila potpuna suprotnost Miloševićевой politici koja je, hrvatskom narodu i državi, bila najveći neprijatelj.

---

⁸⁶ Bilić, Ivan, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.*, *National security and the future*, br.1-2. Zagreb 2005., str.17.

⁸⁷ Viro, D., *Slobodan Milošević-anatomija zločina*, str.112.

⁸⁸ Bilić, Ivan, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15. siječnja 1992.*, str.19.

⁸⁹ Sadkovich J., James, Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države, *Časopis za suvremenu povijest*, br.1 Zagreb 2008., str.179.-180.

Svojom pobjedom na izborima, HDZ i Franjo Tuđman postali su temeljni vođe brojnog hrvatskog naroda u borbi za suverenost i očuvanost nacionalnog duha.

7.4. Prvi višestranački Sabor

Izborni je sustav bio većinski. HDZ je osvojio 42% glasova, ali je u Saboru dobio 205 od 356 mjesta, odnosno 57,6%.⁹⁰

Hrvatski komunisti priznali su izborne rezultate i smjena vlasti izvršena je vrlo mirno. Novi Sabor i nova vlast, prva slobodno izabrana u Hrvatskoj nakon 50 godina, konstituirani su 30.svibnja 1990.godine (*Prilog 12*). Za predsjednika Predsjedništva Republike Hrvatske izabran je Franjo Tuđman (do tada je predsjednik bio Ivo Latin) koji je u svom prvom saborskom govoru podsjetio na važne datume hrvatske povijesti i borbe hrvatskog naroda za očuvanje svoje državnosti. Naglasio je da je upravo sada učinjen presudno važan, prvi korak na povratku hrvatskog naroda i njegove države europskoj civilizacijskoj, političkoj, kulturnoj i gospodarskoj tradiciji. Kao glavni cilj u najbliže vrijeme naveo je donošenje novog Ustava Republike Hrvatske s uspostavom demokratskih sloboda građana i državnim suverenitetom kao temeljnim odrednicama. Poslije zasjedanja Sabora na središnjem zagrebačkom trgu, tada još Trgu Republike, održana je narodna proslava na kojoj su građani burno pozdravili upravo izabrano državno Vrhovništvo. Prvi predsjednik novog Sabora postao je Žarko Domljan.⁹¹

Kada je 30.svibnja izabran za hrvatskog predsjednika, Franjo Tuđman imenovao je Stjepana Mesića prvim hrvatskim predsjednikom Vlade, no ubrzo je procijenio kako će mu Mesić biti korisniji u Beogradu, te ga Sabor Republike Hrvatske ubrzo imenuje hrvatskim članom Predsjedništva SFRJ (*Prilog 13*).⁹²

U Hrvatski sabor ulazi i 5 zastupnika srpskog naroda iz redova novoosnovane Srpske demokratske stranke (SDS).⁹³

U duhu svoga nacionalnog programa, novi režimi stvoreni u Sloveniji i Hrvatskoj u proljeće 1990.godine težili su da što prije izađu iz Jugoslavije i proglase samostalne države. S druge strane, velikosrpski pokret već je završavao pripreme za rat. Nekoliko mjeseci kasnije, u

---

⁹⁰Goldstein, I., *Hrvatska povijest*, str. 378.

⁹¹<http://www.hrt.hr/arhiv/ndd/05svibanj/0530%20DanDrzavnosti.html>

⁹²Viro, D., *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, str.8.

⁹³Valentić, Mirko, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, str.71.

ljeto 1991. Srbija je izvela agresiju na Sloveniju i Hrvatsku, kasnije i na Bosnu i Hercegovinu, i navedenim djelovanjem postala ratni agresor na spomenute narode.⁹⁴

Zasjedanjem prve sjednice Sabora 30.svibnja 1990.godine započeo je parlamentarni život neovisne Hrvatske. Navedenom sjednicom, Slobodanu Miloševiću i njegovim istomišljenicima, postalo je jasno da projekt *Velika Srbija* postaje nemoguć bez oružanog sukoba. Dana 30.svibnja 1990.godine započinje, u tom trenutku psihološka, a za nekoliko mjeseci oružana, agresija na Republiku Hrvatsku.

7.5. Osamostaljenje Republike Hrvatske

U lipnju 1990. započeo je proces protuustavnog djelovanja i prekrajanja teritorijalno-administrativnog ustrojstva SR Hrvatske, koji su radi promjene granica pokrenuli pobunjeni Srbi u Hrvatskoj. Skupština općine Knin 27.lipnja 1990. donijela je Odluku o osnivanju i konstituiranju Zajednice općina Sjeverne Dalmacije i Like. Spomenuta Zajednica bila je preteča budućih srpskih autonomnih oblasti, koje je vodstvo pobunjenih Srba 19.prosinca 1991. Godine ujedinilo u tzv. Republiku Srpsku Krajinu. Novi saziv Sabora na sjednici sva tri vijeća 29.lipnja 1990.donio je Odluku o pristupanju raspravi o promjeni Ustava SRH iz 1974. Odlučeno je da naziv države treba biti Republika Hrvatska, da se njezin vrhovni akt treba zvati Ustav RH, da grb RH treba biti povijesni hrvatski grb s 25 crvenih i bijelih polja, da zastava RH treba biti hrvatska trobojnica (crven, bijeli, plavi) s povijesnim hrvatskim grbom u sredini te da se promijene nazivi državnih organa (u Predsjednik RH, Sabor RH). Prilike u Hrvatskoj na dijelu teritorija gdje je srpsko stanovništvo imalo većinu ili barem znatan udio među naseljenim stanovništvom, ukazivale su na to da je hrvatsko vodstvo imalo razloga za zabrinutost radi očuvanja reda i mira, te ustavnog poretka.⁹⁵

Smatram kako događaji koji su uslijedili, zbog svoje širine i važnosti, otvaraju brojna nova pitanja te zahtijevaju pomno proučavanje i moguća su tema nekog drugog rada. Iz navedenog ću razloga ukratko navesti kronologiju događanja u razdoblju od kraja lipnja do prosinca 1990.godine:

- 25.srpnja – Sabor je dopunio postojeći ustav iz kojeg su odstranjene sve ideološke oznake. Iz naziva države uklonjen je pridjev socijalistička, nacionalni parlament nazvan je Sabor Republike Hrvatske i potvrđeni su novi grb i zastava. Uz

---

⁹⁴ Bilandžić, D., *Hrvatska moderna povijest*, str.778.

⁹⁵ Isto, str.779.-782.

spomenuto, na sjednici sva tri vijeća donesena je Odluka da se pristupi donošenju Ustava Republike Hrvatske.

- 17.kolovoza – U Kninu i okolici izbila je otvorena pobuna Srba u Hrvatskoj.
- 22.prosinca – Hrvatski je Sabor usvojio novi demokratski Ustav Republike Hrvatske nazvan Božićnim ustavom. U njemu je istaknuto da je hrvatski suverenitet neotuđiv, nedjeljiv i neprenosiv, a do daljnje odluke Sabora, RH ostaje dio SFRJ. U Ustavu, člankom 11, utvrđen je hrvatski povijesni grb, zastava i himna Lijepa naša.⁹⁶

Republika Hrvatska raskinula je sve državno-pravne veze s dotadašnjom SFRJ, predsjednik je pozvao sve države, posebno članice Europske zajednice, da priznaju RH te je JNA proglašena okupatorskom i agresorskom vojskom i tražilo se da napusti teritorij RH. Ipak, za svoju teritorijanu cjelovitost Hrvatska se morala izboriti nizom vojno-redarstvenih oslobodilačkih akcija i operacija koje su, nakon godina rata i agresije, donijele hrvatskom stanovništvu mir i samostalnost.⁹⁷

Brojni su čimbenici utjecali na raspad SFRJ, koji se polako zbivao gotovo desetljeće prije nego je došlo do konačnog krvavog sukoba. U trenutku kada je Josip Broz Tito umro, ali i nekoliko posljednjih godina njegova života, bilo je jasno kako država, u tadašnjim granicama, ne može opstati. Prije svega, treba napomenuti ekonomsku krizu osamdesetih godina koja je ukazala na sve slabosti postojeće države. Također, promjene u međunarodnoj politici dovele su do sve izraženijeg nacionalizma te naglasile kulturalne i sociološke razlike među jugoslavenskim narodima. Srbija je težila nastajanju centralizirane federacije, kojom bi osigurala dominantnu ulogu u Jugoslaviji, dok su Slovenija, Hrvatska i Bosna i Hercegovina inzistirale na većoj autonomiji. Nakon što su Srbi shvatili kako ne mogu spriječiti raspad SFRJ, pokušali su nametnuti svoje kriterije razlaza. Odbacuju republičke granice kao buduće državne granice, te se, na zapadu, zauzimaju samo za etničko mjerilo u razgraničenju. Upravo navedeni postupak doveo je u poseban položaj hrvatske Srbe koji postaju središte srpskog interesa. Smatram kako je nacionalistička politika srbijanskog vođe Slobodana Miloševića bila izrazito poticajna za razvoj događaja koji su uslijedili nakon 1990.godine te je jedan od ključnih faktora koji su doveli do nastale situacije. Ne poštujući povijesna prava ostalih država SFRJ, Slobodan je Milošević predstavio srpsku ideologiju i time potaknuo srpski nacionalizam koji je doveo do Domovinskog rata. Iz svega navedenog, jasno je kako država, kakva je SFRJ bila, nije mogla zadržati svoje

⁹⁶Pavličević, D., *Povijest Hrvatske*, str.385.

⁹⁷Nazor, Ante, *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8.listopada 1991.)*, Zagreb 2007.

granice u postojećim okvirima te se morala, potaknuta brojnim političkim, kulturalnim, društvenim i sociološkim činjenicama, raspasti.

8. Popis literature

1. Antić, Ljubomir, *Velikosrpski nacionalni programi – ishodišta i posljedice*, Hrvatski institut za povijest, Zagreb 2007.
2. Banac, Ivo, *Raspad Jugoslavije – eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*, Durieux, Zagreb 2001.
3. Bilandžić, Dušan, *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb 1999.
4. Bilandžić, Dušan, *Jugoslavija poslije Tita (1980.-1985.)*, Globus, Zagreb 1985.
5. Bilandžić, Dušan, *Propast Jugoslavije i stvaranje moderne Hrvatske*, AGM, Zagreb 2001.
6. Bilić, Ivan, *Kronologija raspada SFRJ i stvaranje Republike Hrvatske do 15.siječnja 1992.*, *National Security and the future*, Br.1 – 2, Zagreb 2005.
7. Goldstein, Ivo, *Hrvatska povijest*, Novi Liber, Zagreb 2003.
8. Goldstein, Ivo, *Povijest Hrvatske 1945.-2011. (2.svezak)*, Slobodna Dalmacija d.o.o., Split 2001.
9. Hartmann, Florence, *Milošević – dijagonala luđaka*, Nakladni zavod Globus, Rijeka/Zagreb 2002.
10. Marijan, Davor, *Slom Titove armije – JNA i raspad Jugoslavije 1987.-1992.*, Golden marketing, Zagreb 2008.
11. Matković, Hrvoje, *Povijest Jugoslavije – Hrvatski pregled*, Naklada Pavičić, Zagreb 1998.
12. Nazor, Ante, *Počeci suvremene hrvatske države (kronologija procesa osamostaljenja Republike Hrvatske: od Memoranduma SANU 1986. do proglašenja neovisnosti 8.listopada 1991.)*, Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007.
13. Nemet, Dražen, *Povijesni mitovi o Josipu Brozu Titu kao sredstvo manipulacije narodima na prostoru bivše SFRJ*, *Pro – tempore – časopis studenata povijesti*, No.3, Zadar 2006.
14. Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

15. Ramet P., Sabrina, *Balkanski Babilon*, Alinea, Zagreb 2005.
16. Rudolf, Davorin, *Rat koji nismo htjeli*, Globus, Zagreb 1999.
17. Sadkovich J., James, Franjo Tuđman i problem stvaranja hrvatske države, *Časopis za suvremenu povijest*, Br.1, Zagreb 2008.
18. Strčić, Petar, Poruke Jakova Sirotkovića o gospodarskim uzrocima raspada SFR Jugoslavije i velikosrpske agresije na Hrvatsku, *Problemi sjevernog Jadrana*, Br.9, Zadar 2009.
19. Valentić, Mirko, *Rat protiv Hrvatske 1991.-1995.*, Knjiga print d.o.o., Zagreb 2010.
20. Viro, Dušan, *Slobodan Milošević – anatomija zločina*, Profil, Zagreb 2007.

9. Popis izvora

9.1. Objavljeni izvori

1. Petranović, Branko; Zečević, Momčilo, *Jugoslavija 1918/1988. Tematska zbirka dokumenata*, Izdavačka radna organizacija „Rad“, Beograd 1988.
2. *Republika Hrvatska i Domovinski rat (1990.-1995.)*, Dokumenti, Knjig 1., Hrvatski memorijalno – dokumentacijski centar Domovinskog rata, Zagreb 2007.

10. Popis priloga

Prilog 1 – Kretanje broja stanovnika prema narodnosti u gradovima Benkovac, Knin, Obrovac i Petrinja 1953.-1981, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

Godina	Nacionalnost	Benkovac	Knin	Obrovac	Petrinja
1953.	Hrvati	46,1%	36,6%	54,6%	77,5%
	Srbi	52,4%	56,9%	44,4%	16,4%

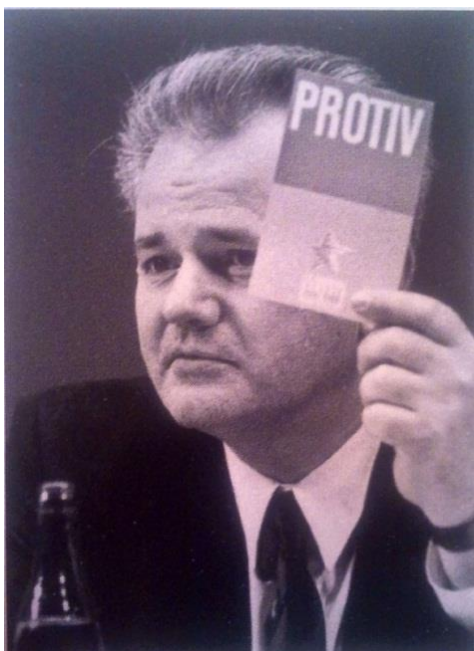
1961.	Hrvati	57,0%	32,7%	41,2%	67,6%
	Srbi	37,4%	59,9%	24,8%	26,0%
	Neopredijeljeni	3,7%	1,6%	29,3%	2,1%
1971.	Hrvati	30,9%	23,1%	28,4%	55,8%
	Srbi	62,5%	68,1%	62,6%	37,3%
	Jugoslaveni	3,8%	4,7%	5,9%	3,5%
1981.	Hrvati	20,8%	15,6%	16,5%	39,3%
	Srbi	58,1%	59,6%	63,8%	31,4%
	Jugoslaveni	16,6 %	22,1%	16,1%	24,8%
1990.	Hrvati			17,2%	40,9%
	Srbi			75,5%	45,1%
	Jugoslaveni			7,3%	7,1%

Prilog 2 - Ivan Stambolić i Slobodan Milošević 1986. godine, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 3 – Milošević (desno od njega je Azem Vllasi, šef kosovske Partije) na Kosovu 1987. godine, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

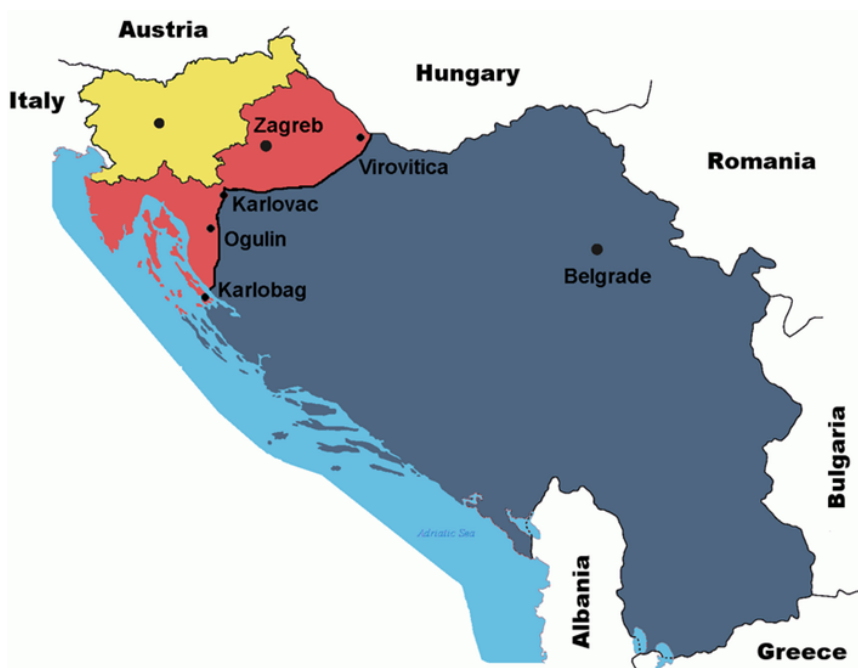
Prilog 4 – Ukidanje statusa autonomnih pokrajina, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 5 – Milošević na Gazimestanu, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 6 – Sudionici srpskih mitinga, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 7 – Teritorij Velike Srbije (plan stvorio Vojislav Šešelj), preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 8 – Jovan Rašković (predsjednik SDS-a), preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 9 – Dobrica Ćosić (velikosrpski ideolog), preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 10 – Izborni plakat SDP-a i HDZ-a, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza)*, Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 11 – Franjo Tuđman, predsjednik HDZ-a, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 12 – Konstituiranje višestranačkog sabora, 30. svibnja 1990. godine, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.

Prilog 13 – Stjepan Mesić i Franjo Tuđman 30. svibnja 1990. godine, preuzeto iz: Radelić, Zdenko, Hrvatska u Jugoslaviji 1945.-1991. (od zajedništva do razlaza), Školska knjiga, Zagreb 2006.